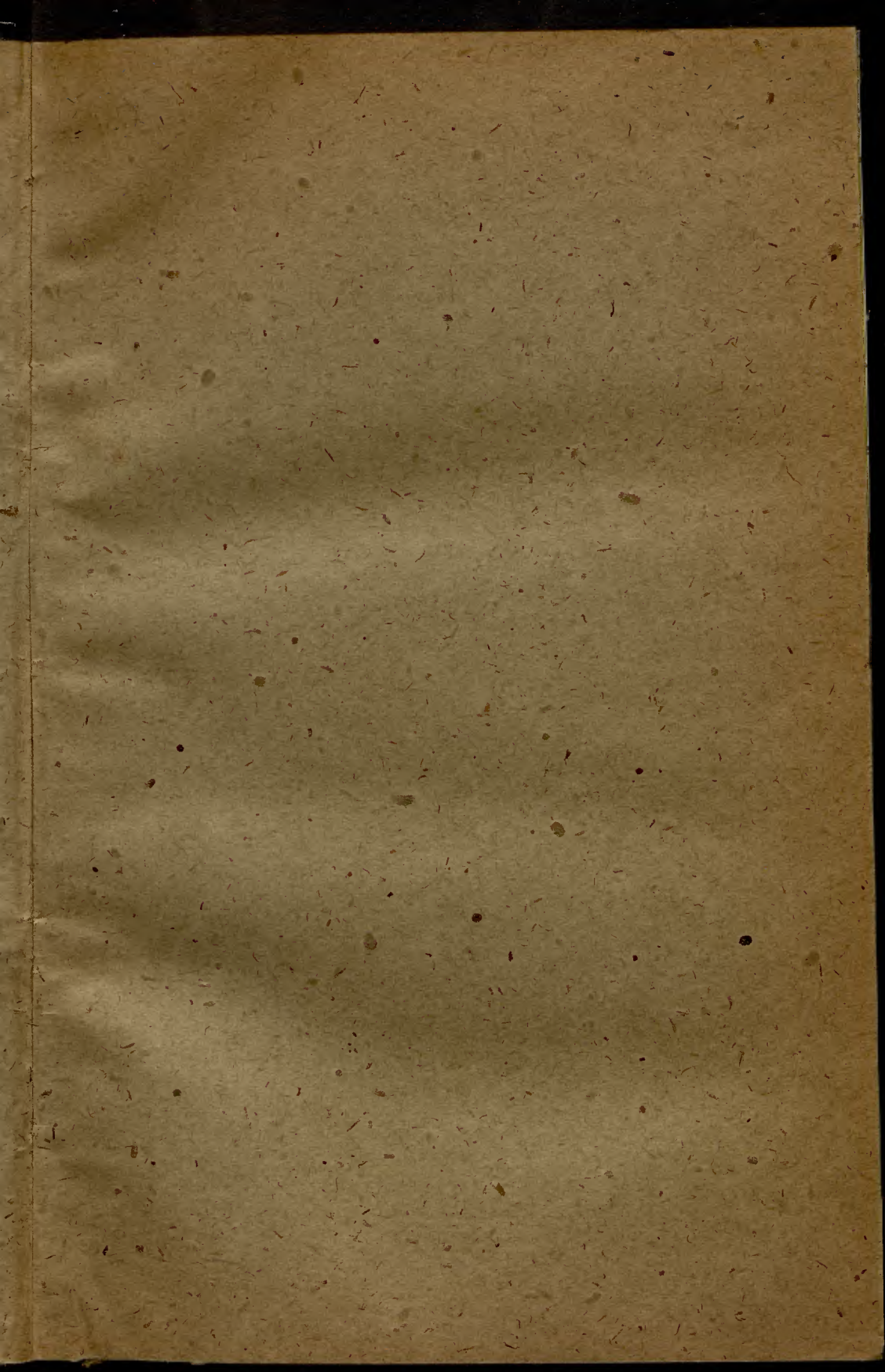

X
7-2145

Գ Լ Ի Ո Ւ Ն

ԼՄՍԵԳԻՐ

ԼՋԳԵՅԻՆ ԼՈՒՍԵԻՈՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ

ԴԼՍՏԻԸՐԵԿՈՒԹԵԱՆ

1866

ԵՌԱՋԱՅԻՆ ՏԱՐԻ

Լմատետր 1.

Պայծառ արիին արդ բարձրացաւ .

Հալման սառին ժամէ արդէն .

Կարմիր վարդին ոստ կակղացաւ ,

Ծաղկման ծառին ժամէ արդէն :

Պետրոս վարդապետ Ղափանցի :

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Գարուն ամառիւր . Ս . Ե . Ք . Մանդինեանց .	1— 6
Եկեղեցական պատմութեան ազդեցութիւնը .	
Մանդինեանց	7—10
Համառօտ Տեսութիւն Եկեղեցական Պատմու-	
թեան . Մանդինեանց	11—22
Տէրունական Եղթքի Մեկնութիւն . Ե . Տէր	
Յակոբեանց	23—30
Օրիորդների Դաստիարակութիւն . Մ . Թաղի-	
աղեանց	31—57
Ստորագրութիւն Թիֆլիզու . Ե . Տ . Յակոբեանց .	58—64

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

1883

Գ Ա Ր Ո Ւ Ն

ԵՄՍԵԳԻՐ

Եզգային Լուսաւորութեան և Գոստիարակութեան :

Ե. տարի — ամսաւոր Ե. Յունվար — 1866.

Պայծառ արփին արդ բարձրացաւ ,

Հալման սառին ժամէ արդէն .

Կարմիր վարդին ոստ կակղացաւ ,

Ծաղկման ծառին ժամէ արդէն :

Պետրոս վարդապետ Ղափանցի :

Հինդերորդ դարն համարվում է Հայաստանի համար
ուսկեդար , զի այն ժամանակ զտանւեցաւ մեր լեզուի դիրն ,
ծաղկեցաւ գիտութիւնն հանդերձ լեզուադիտութեամբ , աշ-
խարհն ցնծում էր իբրեւ դարնան բուրաստան , տգիտութեան
ձիւնն հալւել էր , բայց ոչ ամենայն աստիճանի և կարգի
մարդկանց մէջ , վասնզի այն լուսաւորութիւնն տարածուած
էր հոգեւորական մասնի մէջ , որոցմէն ծաղկեցան զանազան ա-
ռարկաների մատենագիրներ , բայց քաղաքացիք , արհեստա-
ւորներ և զիւղականներ զուրկ մնացին ոչ միայն արտաքին
ուսմունքներէից՝ այլ և կրօնականից , որոց վերայ տիրած էր
անուսումնականութեան ձմեռն , մանաւանդ սոստկացաւ նո-
րա բուքն ու ցուրան այն ժամանակ՝ երբ Հայաստան ըն-
կաւ Յոյների և Մահմէտականների իշխանութեան ներքոյ
և նոցա բռնութենից նեղացած՝ ստիպւեցան ցիրուցան լինել

աշխարհքի երեսին օտար կլիմայի ազդեցութեան ներքոյ, որ պատճառ եղաւ կրօնափոխութեան և ազգի անդամների պակասութեան և զիտութեան կորչելուն, մինչև որ հոգեւորականների լուսաւորութիւնն էլ սկսած 14 դարից բքատար եղաւ. և նոցա մէջ մնաց միայն սուեր և ոչ բուն կերպարանք: Բայց այս 19 դարումը այն տղիտութեան սառոյցն սկսաւ հալել թէ և դեռ ոչ բոլորովին, կակղացան մոքի ուտերն և ծաղիկեցան շատերն թէ հոգեւորականներից և թէ աշխարհականներից լեղձազիտութեամբ և ազգային դպրութեամբ, թէպէտ և փոխանցեցաւ ըստ մեծի մասին աշխարհականների մէջ. վասն զի բացեցան շատ տեղ ազգային ուսումնարաններ հայրենասէրների ձեռքով, սկսեց այդ յառաջադիմութիւնն, բայց ազգի մեծ մասն դեռ մնումէ Սովկասի ձնի տակ. զի թէպէտ դարունն եկել է այն տեղերքում, և լուսաւորութեան արեգակն բարձրացելէ, բայց բարձրաբերձ տղիտութեան լեռոններ բռնում են նորա լոյսն. և մնումէ անհալ յիմարութեան սառոյցը, և բանական այդին էլ տռանց վարելու և սերմելու, վասն զի չկան այդեղաններ, ուստի և աղաղակելու ենք սաղմոս երգողի հետ. թէ «Լստուած զօրութեանց, դարձ. հայեաց յերկնից և դարման տար այդւոյս այսմիկ, զոր տնկեաց աջքոյ, (Սաղմ. կթ. 15):

Սեր ազգից շատ քիչն են ուսարտում ուսումն համալսարաններում, մանաւանդ գինեւորական ուսումնարաններում ուսանողներն կամ բոլորովին մոռանում են լեզուն, կամ թէ մի քանի բառ հազիւ թէ պահում են մոքում, մէկ մասն էլ սովորումէ Գիմնազիերի մէջ. իսկ մեծ մասն գաւառական ուսումնարաններում. որոց մէջ հայերէն լեզուազիտութիւնն և կրօնն չունի բաւական ժամեր դաստաւութեան: Այո՛ Եւրոպայումն էլ մեծ մասն ստորին դաստաւներումն են սովորում, բայց նոցա ամադիրներն և լրագիրներն մեծ ազդեցութիւն ունեցան ընդհանուր ժողովրդեան ամենայն կարգի վնասայ, և մեծ յարգանք և ձգտումն ստացան հասարակութենից,

ուստի և օրէ ցօր նոցա թիւն աւելանում է , և ոչ թէ մերերի պէս պահում է , որովհետեւ նոցա անձդարարն էլ զոնէ մէկ լրացրի բաժանորդ է զբուում , որով միշտ լուսաւորւում են , իսկ մեր մէջ այդ եռանդն մեծ մասամբ դեռ ձնի տակն է :

Այժմ ուսման արեղակն բարձրանում է հօրիպոնի վերայ , հալում է ազիտութեան սառոյցը , և բուսցնում է լուսաւորութեան ծաղիկներ , մինչև անդամ աղջկանց համար էլ բացուեցան ուսումնարաններ . թող թէ տղայոց համար զեղերումը , վասն զի « ձմեռն էանց , այգիք մեր ծաղիկեցան և ծաղիկք երևեցան յերկրի մերում » : Այժմ ուսման Գարունն է մեր աղվի համար , մեր այգիքն աւելի կծաղկին և մեր ծառերն աւելի պտուղներ կտան , եթէ աշակերտ տղայոց համար պատրաստենք ամառակներ և լրագիրներ , որ ինչպէս նոքա , նոյն պէս կարգացող վաճառականներն և արհեստաւորներն , ևս առաւել հոգեորականներն ստանան լուսաւորութեան աւելի տեղեկութիւնք , իսկ անպարզէաներն ականջ դնեն կարգացողներին :

Մեր ամառգրի անունը կոչեցինք ԳԱՐՈՒՆ , որ եկեղեցական , կրօնական , ուսումնական և բարոյական զիտութիւնների բուրաստաններից քաղելով ծաղիկներ , փունջ կապենք ամառգրիս միջոցով , և ամեն ամիս ընծայենք մեր սիրելի եղբարց , ինչպէս Գարնան վարդի փունջ . և հետ զհետէ ծաղիկի մեր բուրաստանն , զոր բաժանում ենք չորս մարդ (կվար) :

Առաջին բաժանումն կրովանդակէ իւր մէջ հոգեորական աւարկայք . պատմութիւն քրիստոնէութեան և եկեղեցւոյ , ճառեր , քարոզներ , ներբողներ , երևելի սուրբ վարդապետների վարքագրութիւնք , թէ հին և թէ նոր հեղինակութիւնք կամ թարգմանութիւնք , թէ գրաբառ և թէ աշխարհաբառ : Գրաբառն այն պատճառով ենք հրատարակում , մէկ՝ որ այդ արմատական և մայր լեզուն պահպանելի , որ աշխարհաբառի ծնողն է և կեանքն . և երկրորդ՝ որ մեր երանելի նախնեաց հատուկորդ քրուածքները տպագրելով պահպանենք նոցա բնամոռանալի յիշատակը : Այս բաժանմունքի հրատարակիլն այդ

նպատակով է, որ մինչև այսօր մեր ազգային օրագիրների մէջ թէ անցեալների և թէ ներկայիս չիւն հոգեւորական, մանաւանդ եկեղեցական պատմութեան և արարողութեանց շարունակ յօդուածներ, որպէս զի մեր ազգին. և յատկապէս հոգեւորականներն ունենան տեղեկութիւնք ընդհանուր եկեղեցեաց վերայ կրօնական և արարողական մասին, և կարծեմ թէ մեծ օգուտ պէտք է տայ հոգեւորական դասին:

Արկրորդ բաժանումն կպարունակէ բոմաններ, (բանաստեղծական պատմութիւնք) վիպասանութիւնք, զրոյցներ, համառօտ նկարագրութիւնք, տեղադրութիւնք, զրամք, (թատրոնական ձևով շինած պատմութիւն) ոտանաւորներ, թէ հեղինակութիւնք և թէ թարգմանութիւնք:

Արրորդ բաժանումն է մասնագրութեան տեսութիւն: Արան կվարարերի կրիտիքական քննութիւն աւելի հայերէն երևելի գրքերի և զրւածքների վերայ, որք են՝ դասական զրբեանք վերաբերեալք կրօնին և եկեղեցական արարողութեանց և ծէսերին, Հայոց լեզուի գալրութեան, նոյնպէս ամառղիրներին և լրագիրներին, նա և պատմաբանականներին: Այս քննութիւնն ունի երկու սրայման անաչառ և անկողմնակի. նախ զրւածքների օգտակար լինելն յայտնի խոստովանել դատողութեամբ հանդերձ նորա օգուտների վերայ, և երկրորդ՝ եթէ դասնի որ և իցէ սխալմունք, պահպանել զրբելու մէջ համեստութեան կանոնները, ամենեին չղիպչել զրողին, այլ սխալները ամենայն քաղաքավարութեամբ հանդէս հանել և ուղղել: Այս բաժանումն կունենայ և Պետազօգրիպական (ուսումնական) յօդուածներ: Այս յօդուածներն թէպէտ օգուտ են մանր ուսումնարանների ուսուցիչներին, բայց աւելի աշակերտներին, որոց միտքը կրանայ լաւ հասկանալու վարժապետների ասած դասերը, որ ուսանում են օտար լեզուով դասաղիրքերի վերայ:

Չորրորդ բաժանումն կոչվում է ժամանակակից տեղեկութիւն: Սա բովանդակում է 1) Տնական տարեգրութիւն—

ներքին կեցութիւն Հայոց, սրան կվերաբերի ազգային սովորութիւնքը. 2) Ֆէլէսօն—երեւելի անձանց կենսապրութիւնք:

Յանձն առնելով զայս առանց որ և իցէ շահասնդիր նպատակով, այլ յատկապէս մեր եղբայրակից հոգեւորականների, ուսուցիչների և ծնողների համար, յոյս ունինք զրոտնել նոցա մէջ բաւականին հեռեւորներ և մեզ օգնականներ ազգային լուսաւորութեան յառաջագլխութեան համար:

Մեր ամնադրի նիւթ աւուղներին առաջարկում ենք հետեւեալ պայմանները:

1) Նիւթն, զոր մենք կհաւանինք հրատարակելու, արււղն կստանայ ամեն մէկ տպագրեալ կամենդարնի թերթի համար, հեղինակութեանը տասն և հինգ մանէթ, իսկ թարգմանութեանը տասն մանէթ:

2) Նթէ նիւթն բաղկանայ չորս և կամ աւելի կամենդարնի թերթից, և տէրն կամենայ առանձին զրքոյկ կազմել, կարող է առաջին նւաղին նիւթը ուղարկելու հետ յայտնել մեզ իւր ցանկութիւնը, որի օգտի համար մեր ծախսով կը տուել տանք հինգ հարիւր հատ, և այս միայն կլինի նորա աշխատանքի վարձն:

3) Նթէ զրուածքի մէջ գտանուի ում և իցէ անձնական պատւին կծողական խօսքեր, այնպիսի յօդուածն կմնայ առանց հրատարակելու. ուրեմն ասելէ, թէ ունայն տեղը չուղարկեն:

4) Ազգային վերաբերեալ բաների մէջ, կամ որ և իցէ միաբանական կարգին, նոյնպէս չգործ ածել ոչինչ անարդական խօսքեր, և ոչ խստութիւն, այլ որչափ կարելին է պահպանել մեղմութիւն, գրել պակասութիւնքը և նոցա դէմ ուղղութեան կանոնները, և ընդ հակառակն աշխատանք չը քաշեն ուղարկելու, որ չենք հրատարակել:

5) Նթէ զրուածքներն վերաբերին պապականներին և լութերականներին, կամ թէ նոցա զրբերն քննւին, որք յատկապէս են կրօնի և արարողութեանց կամ տօնախատարութեանց

վերայ, պահպանել 3 և 4 յօդածներն պայմանները:

6) Մենք ոչ մէկի զրւածքը սրբադրելու չենք, և եթէ կրիտիկայ դրող լինի կհրատարակենք, այլ մեր պարտքն է նրկատել, որ առաջարկեալ պայմաններն պահպանւած լինին գրողների կողմից,

7) Մեր զրւած յօդւածներն վերայ արած նկատողութիւնքը պարզ մտքով, կհրատարակենք եթէ ուղղութիւն գտնենք, մինչև անգամ հրատարակաւ շնորհակալութիւն կանենք, և մէկ քանիսի պէս յարձակմունքներ չենք անել, քաջ գիտելով թէ ամենայն ինչ աշխարհիս վերայ դեռ ևս չէ այնպէս կատրելագործած՝ որ ապագային ոչինչ ուղղութիւն չը պահանջէ, վասն որոյ և մարդս է կենթարկւած պակասութեան, և մէկ մէկու վերայ ունին առաւելութիւն և նուազութիւն, ուրեմն արանջալու և յարձակելու բան չունինք, այլ մեր սխալը ուղղելու՝ եթէ այնպիսի զրուածներն իրաւացի կհամարւին:

Այս է մեր ամսագրի նպատակն և ուղղութիւնն, որ կարգացողների դատաստանի առջև նախապէս կանգնած է:

Որովհետև մեր ամսագրի հրատարակելու թոյլատրութիւնը ՆՈՐԻՆ ԿԱՅԱՆԲԱՆՆԵՐԻ ԲԱՐՔԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԵԾ ԻՇԼԻՆ Փոխարքային Արվեստ բարեհաճութիւնը ստացանք անցեալ Յունվարի 5-ին Յենուկոնի Առիտէտից, ուստի հրատարակումն էլ չէր իւր ժամանակին, բայց մենք այս անգամին բաւականաչափ տպագրում ենք, որ ցանկացող դանւողներուն եթէ պահանջեն պատրաստ ունենանք ուղարկելու:

Հրատարակիչ:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՊԼՏՄՈՒԹԵԱՆ

Ե.Օ.ԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ

Եզդի գլխաւոր շաղկապն է կրօնն, որ մէկ շղթայով կապուած է ամենքին, և այս կասն այն ժամանակն է ամուր, երբ որ ամենայն մարդ ունի կրօնական զգացմունք, — բայց ի՞նչպէս կարող է ունենալ, եթէ նա չէ սովորել, կամ հոգեւորականներն չեն ուսուցել: Ո՞չ ապաքէն կրօնական զգացմունքն էր Արդանանց պատերազմի պատճառն, ի՞նչէր Յունաց հալածմունքն Հայոց ազգի վերայ, ո՞չ ապաքէն քրիստոնեայք էին երկուքն էլ. բայց կրօնական խորութիւնն: Ընչո՞ւ կաթօլիկներն չունին ոչ մի յարակցութիւն միւս քրիստոնեայ ազգերի հետ, մինչև անգամ նոցա եկեղեցին չմանել, երկրպագութիւն և ազօթք չանել. եթէ ոչ կրօնականն. ի՞նչ է պատճառն որ ոմանք քրիստոնեայ ազգեր փոխանակ մեր Փրկիչ Յիսուսի Քրիստոսի հրամանը կատարելու թէ «Վնացէք այսուհետև աշակերտեցէք զամենայն հեթանոսս, մկրտեցէք զնոսս յանուն Հօր և Որդւոյ և Հօգւոյն սրբոյ», (Մատ. իր. 19): Ընկնում են կաթօլիկ և շուաքական միաբնակներն միւս քրիստոնեայ ազգերի մէջ քարոզել և դարձնել դէպ ի իրանց եկեղեցին: Եւ այսպիսի անկանոն և հակառակ աւետարանական հոգւոյ ընթացքով ձգում են ազգի մէջ երկպառակութիւն, և անվախճան ատելութիւն: Սոցա ջանքն թէ և է հեթանոսներու, մահմետականներու և Հրէից մէջ քրիստոնէութիւն տորածելը, բայց մի և նոյն ժամանակ օտարազգի քրիստոնէիցն էլ դէպ ի իրանց եկեղեցին միաւորելու, որոց գլխաւոր միջոցն է դրամն, և ուրիշ տեսակ օրնականութիւնք. և համարեա՛ թէ գլխաւորապէս պարտաւած են այդ մասին Հայոց ազգի վերայ. տեսնելով թէ նորա հոգեւորականութեան մէկ մասը անդէտ է կրօնին. մանաւանդ գիւղական քահանայից շատերն: Նա և ոմանք աշխարհական անձինք մեզանում, փոխանակ Հայոց երևելի ուսումնարաններում

տալու Հայազգի մանուկներուն ուսանել իրանց եկեղեցւոյ ուղղափառ վարդապետութիւնը, ուղարկում են Պերմանսցւոց ուսումնարանները. ուր ուսանում են նոցա զանազան Աստուածաբանութիւնքը և նոցա կրօնը, և ապա յետ դալով իրանց հայրենիքը սկսում են ոմանք սերմանել Պերմանսցւոց վարդապետութիւնը ազգի մէջ և պատճառել երկպառակութիւն :

Ուրեմն ե՞նչն է կրօնափոխութեան պատճառն .— Եկեղեցական պատմութիւն չգիտենալն է, որովհետեւ զլիաւորապէս լուծէ՞րականք ո՞չ թէ դաւանութեանն են զիպչում, այլ եկեղեցական արարողութեանը, և կրօնական մի քանի մասունքներին, (սորա վերայ առանձին կիսօրինք), իսկ կաթօլիկներն դաւանութեանը և տօնակատարութեանցը : Ուստի յայտնի կարող ենք ասել թէ ազգութեան և եկեղեցւոյ միութեան պահպանողն է զլիաւորապէս եկեղեցւոյ ներքին հանդամանքների պատմութեան գիտութիւնն :

Արօնական կամ Աստուածաբանական ուսումն ոչ երբէք չէ ուսուցանում եկեղեցական խորհրդակատարութեանց և միւս արարողութեանց պատմութիւնը, այլ վայն, որ ինչ վերաբերում է կրօնին, թէպէտ մեր մէջ չկայ դեռ ևս լրիւ Աստուածաբանութիւն, այլ եղած կրօնադիտութիւնքն կամ քրիստոնէական վարդապետութիւնքն են բոլորովին թերի և անհասկանալի, որովք չէ կարելի ուսուցանել այս առարկայն, իսկ եկեղեցական պատմութիւն ամենեւին չկայ, և թէպէտ Տփլիսիւ Սերսիսեան ուսումնարանումն, և Մոսկայի Լազարեանց ճեմարանումն ուսուցանում են եկեղեցական պատմութիւն, բայց ոչ թէ տալադրած դրքի վերայ, այլ դասութերթերով, պատճառ որ, նախ՝ թէպէտ մեր մատենադիրներն զրել են ազգային պատմութիւնք, բայց քաղաքականը, որի հետ խառն են և եկեղեցւոյ արտաքին պատմութիւնքը, այն է կաթօլիկոսների, հաւատի հալածմունքների, սուրբերի նահատակութեանց, մատենագիրների, տիեզերական և ազ-

զայլին ժողովքների, իսկ ներքին հանգամանքների համար թէ ո՞ր հիմունքների վերայ են հաստատուած եկեղեցւոյ խորհրդակատարութիւնքն և միւս արարողութիւնքն ամենեւին չեն գրել, երբ զլիսաւոր հարկաւորութիւնքն սոքա են, ըստ որում զլիսաւոր վէճերն սոցա վերայ են. և չդիտենալով այս ամենքի աղբիւրներն՝ ի՞նչ պատասխան կարող ենք տալ. — ոչինչ. ապա ուրեմն մեր հակառակորդների խօսքերին հետեւիլ և կրօնաւիժի լինիլ. մանաւանդ որ փող էլ են տալի :

Աւ գուցէ ասեն ոմանք թէ կան մեր մէջ էլ եկեղեցական պատմութիւնք. մէկն ¹. Փափագեանցի տպած Ահնէտիկում. և միւսն ². Փաթրճեանցի տպած Ա իէննայում. որ այս եկրորդի աշխատասիրութիւնն է թէպէտ տիեզերական պատմութիւն, բայց քաղաքականի հետ առանձին գրել է և եկեղեցականը : Այժմ սիրելի ընթերցող. թէպէտ այն երկու անձինքն էլ աշխատասիրել են այդ գիրքը հայերէն լեզուով. համարե՞նք արդեօք թէ մեր եկեղեցւոյն վերաբերեալ պատմութիւնքն ուղիղ են. — ոչ երբէք. վասն զի 1) գրած են կաթողիքական եկեղեցւոյ հոգւով. որոց մէջ շատ սակաւ են ճշմարտութիւնքն համեմատելով ստոյգ պատմութեանց հետ. 2) աշխատում են ³ ումայ եկեղեցւոյ պակասութիւնքը, սոցա նորաձեւութիւնքը ծածկել և սւաղել. 3) ո՞չ թէ եկեղեցական պատմութիւն կարելի է ասել նոցա գրածքները, այլ պատմութիւն ⁴ այոց, Յունաց և ⁵ ումայ պատրիարքների վարքադրութեան, քրիստոնէից հալածմունքների, եկեղեցական վէճերի. մէկ խօսքով արտաքին հանգամանքների. 5) Նոցա մէջ չէ կարելի գտնել առաքելական եկեղեցւոյ կամ առաջին չորս դարերի բոլոր քրիստոնեայ ազգերի եկեղեցւոյ միութեան ժամանակի ներքին հանգամանքները. այսինքն է՝ թէ եկեղեցւոյ խորհուրդներն ի՞նչպէս էին կատարվում Առաքելոց ժամանակ և ի՞նչ աւելացան միութեան ժամանակ. նոյնպէս պատարաղի և կամ միւս եկեղեցական արարողութեանց ձևերի կատարելու սահմանադրութիւնքն ե՞րբ եղան. և ի՞նչպէս է-

ին կատարում. որ սոքա են իսկապէս եկեղեցական պատմութեան զլիսուոր մասունքների կալմողներն. ապա թէ ոչ՝ Փափազեանի և Գաթրճեանի պատմութիւններն զանում ենք և քաղաքական պատմութեանց մէջ: Սակայն չենք կարող մեղադրել զնոսա չգրելու համար. որովհետեւ Հոռմայ եկեղեցին շատ ու շատ փոփոխութիւնք արաւ զանազան նորաձեւութիւնք մտցնելով խորհրդակատարութեանց և արարողութեանց մէջ, նա և շատ մնտախապաշտութիւն եկեղեցւոյ մէջ, (զորս չենք թողնել ատանց գրելու) նոյնպէս և դաւանութեան մէջ, որ մեծ մասամբ հակառակ է առաքելական սահմանադրութեանց: Ուրեմն կաթօլիկներն գրած պատմութիւնքն չեն կարող լինել մեր համար դասական գրքեր, ուստի հարկաւոր է մեր ուղղադաւան եկեղեցւոյ ներքին հանգամանքների պատմութիւնը գրել ամենայն ճշդութեամբ՝ որպէս զի մեր ազգը կարդալով ճանաչէ իւր եկեղեցւոյ ուղղափառութիւնը և հաստատ մնայ իւր հաւատքի մէջ. և կրօնափոխներն յետ դառնան դէպ ի հայրենի եկեղեցին, բայց ի՞նչ անենք—գիրք չկայ որ կարգան, և եղածը ձեռագիրներ են, որք կարօտ են ազգային օգնականութեան տպագրելու մասին, ուստի ամառ գրիս միջոցով կապենք եկեղեցւոյ ներքին և արտաքին համառօտ հանգամանքները:

ՀԱՄԱՌՈՏ ՏՆՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԿԱԳԵՑԱԿՆ ՊԼՏԱՌՈՒԹԵԱՆ :

Հիմնադիր և Գլուխ Նկեղեցւոյ 'Նոր ուխտի :

Հեթանոսութեան ծայրագոյն մնլութիւնն տիրելով աշխարհքի վերայ դարձաւ ընդհանրական հաւատ . մանաւանդ երբոր զօրացաւ Հռովմայեցւոյ կայսերութիւնն տարածեցաւ կռապաշտութեան հետ և ամենայն չարութիւնք : Թէպէտ այս ժամանակում Հրէից ազդն, Մատուծոյ սեպհական ժողովուրդն դտանւում էր Մատուծապաշտութեան մէջ՝ բայց իւր ամբարշտութեանց համար ընկաւ միանգամայն Հռովմայեցւոյ իշխանութեան ներքոյ :

Հրէից քաղաքական իշխանութեան բարձունքն և զերութիւնն կերպարանափոխ արաւ Մատուծոյ եկեղեցին , որի մէջ մտան զանազան աղանդներ, և իւրաքանչիւրն դտաւ իւր կուսակիցներ, որով ընկաւ եկեղեցին ամենաթշուառ վիճակի մէջ . պատճառ որ Մեսիայի գալուստը աշխարհական մաքով էին հասկանում, որպէս թէ նա պէտք է գայ և աշատէ Իսրայէլացւոց ազգը գերութենից և Հրէաստանը օտարի ծառայութենից և նորոգել Հրէից թագաւորութիւնը , — աւելի էին յարգում սովորութիւնը քան զբարոյականութիւնը (Մատ . իգ . 23) , — Մատուծային օրէնքները սահմանափակում էին արտաքին արարողութեամբ (Մատ . ե . 20 և այլն) , — արգարանալու իրաւունքը սեպհական էին համարում միայն Աբրահամու զաւակներուն (Մատ . գ . 9) , — Տաճարը դարձել էր առուտուրի տեղ (Մատ . իա . 12) , — Քահանայապետները փողով էին առնում այն իշխանութիւնը , երբեմն էլ ա-

րինհեղութեամբ, և շատ անգամ խլում էին միմեանցմէն (ի Նոր կտակարանի տեսանին երբեմն երկու քահանայապետք. Ղուկ. Գ. 2. որպէս և ի հինն Աբիաթար և Սադուկ:) ,— վարդապետները կոյր էին և կոյրերու առաջնորդներ (Մատ. Ժե. 14:) ,— ժողովուրդն նման էր ցրած և անհովիւ ոչխարներին (Մատ. Ժ. 6:) : Փարիսեցիք պաշտպան էին օրինական կողմին, և հնութեանց և աւանդութեանց նախանձաւորներ, վասն որոյ նոցա վարդապետութիւնը ծանրաբեռնած էր մարդկային աւանդութիւններով: Նոքա ընդունում էին մեռելոց յարութիւնը—նոցա արտաքին կեանքը ջնկվում էր ուրիշներեց շուտ շուտ լւացմունքով, պաս պահելով, երկար աղօթքով, տասանորդներու ճիշդ պահանջողութեամբ, շաբաթը պահպանելով, մեղաւորներեց յետ քաշելով, շորերու փեշերքը երկարացնելով, և իրանց զրապանակը* լայնացնելով (Մատ. իդ. 5) : Իսկ Սադուկեցիք ուրանում էին հոգւոյ անմահութիւնը վարձը և պատիժը մահւանից յետոյ, մեռելներու յարութիւնը, նոյնպէս հրեշտակներուն և հոգիքը (Պործ. իդ. 8) : Պաղիկեացւոց կամ Պաւլոնացւոց աղանդը, զոր հիմնեց Յուդայ անունով մէկ մարդ, և կոչւում էին նորա հետևողները նախանձախնդիրք (ղեօդներ)՝ քարոզում էր թէ Աստուծոյ ժողովուրդը չպիտի ծառայէ կայսեր, և իւր անխելքութեամբ ոչ միայն չկարաց պաշտպանել եկեղեցին՝ այլ և ըշտապեցրեց ժողովրդեան վերջին անկումը** :

* Պրապանակ նշանակում է զիր զնելու տեղ, որ նոքա օրէնքների երևելի յօդաճները արտադրած՝ կախած ունէին կուրծքի վերայ :

** Այն աղանդի գլխաւորը յիշատակւում է Պործք առաքելոցի մէջ. ե. 37, նոյնպէս գրում է և Ղուկաս Աւետարանումը Ժգ. 1. Թէպէտ մութն է յիշում: Նա յիշում է և մէկ ուրիշ գլխաւոր այնպիսի ժողովի թեւդաս անունով: Պործք առաքելոց ե. 36 :

Հրէից այսպիսի ողորմելի դրութեան մէջ կատարեցաւ Յակոբ նահապետի մարդարէութիւնը, թէ «Մի՛ պակասեսցի իշխան 'ի Յուդայ եւ մի՛ պետ յերանաց նորա, մինչև եկեսցեն նմա հանդերձեալքն, եւ նա է ակնկալութիւն հեթանոսաց,» : Օրի թէպէտ Հրէայք դառնովումէին Հռովմայեցւոց ծառայութեան լծի տակ, բայց Յուդայի ցեղից չպակսեցաւ իշխանութիւնը, որովհետև Մակաբայեցիք իշխում էին Յուդայեան ցեղին եւ Հերովդէս մեծն, որ էր օտարազգի՝ կարգւելով Հռովմայեցւոցմէն թաղաւոր Հրէաստանի, իւր իշխանութիւնը անկասկած եւ ապահով պահելու համար ջնջեց բոլորովին Մակաբայեցւոց իշխանութիւնը, ձգեց Հրէից մէջ անմիաբանութիւն եւ մոլորեցրեց հեթանոսական սովորութիւններով :

Երբոր Յուդայեան ցեղի իշխանութիւնը վերացաւ, այն ժամանակ ծնաւ խոստացած Մեսիայն, հեթանոսներու ահրենկալութիւնն Բանն Աստուած, առնելով մեր բնութիւնը սուրբ կոյս Մարիամից անշիոթ եւ անբաժանելի միաւորելով իւր Աստուածութեան հետ, երեսուն տարեկան մկրտեցաւ, եւ ապա յայտնեց իւր անձն աշխարհին խոնարհութեան եւ հեղութեան ճանապարհով, Աստուածային վարդապետութեամբ, զանազան հրաշքներ անելով, եւ փրկարար չարչարանքով, խաչի վերայ մեռնելով, գերեզմանումը թաղւելով եւ Աստուածապէս յարութեամբ ազատեց մարդկային բնութիւնը դատապարտութենից, դրաւ նոր ուխտի եկեղեցւոյ անշարժ հիմը, մաննելու ճանապարհ բաց արաւ դէպ ի իւր եկեղեցին ոչ միայն Հրէից այլ եւ հեթանոսներուն : Եկեղեցին բովանդակեց իւր մէջ՝ ինքն լինելով նորա հիմն եւ զլուխ, եւ անբաժան նրամէն մինչև աշխարհքի վերջը : Իսկ համբարձման ժամանակը յանձնեց Առաքելոց եկեղեցւոյ շինութիւնը եւ տարածելը՝ իւր էակից եւ փառակից Սուրբ Հոգւոյ առաջնորդութեան ներքոյ, զոր խոստացաւ ուղարկել ինն օրից յետոյ, որ զատկից յիսուն օր է :

Մատաթիայի ընտրութիւնն: — Հոգւոյն Սրբոյ գա-
լուսան: — Առաջին եկեղեցին Արուսաղէմում:

Առաքեալքը, Աստուածամայրը, եօթանասուն աշակերտ-
ները և միւս հաւատացեալները, որք էին հարիւր քսան հոգի
Քրիստոսի համբարձմանից յետոյ սպասում էին անհամբեր
սրտով նորա խոստմունքի կատարելուն՝ Սուրբ Հոգւոյ գա-
լուստեանը վերնատան մէջ, որտեղ նոցա բնակութիւնն էր, նո-
քա թէպէտ աչք բռնած. մնում էին իրանց սրտի փափաքին
հասնելու՝ բայց նախապէս հոգս արին լրացնել երկոտասան
առաքելոց թիւը, ընտրելով մասնիչ Յուդայի տեղ մէկին.
ուստի Պետրոսի առաջարկութեամբ ընտրեցին հարիւր քսան
հոգին իրանցմէն երկուսին՝ Մատաթիային և Յովսէփ Բար-
սաբային, և վիճակ ձգելով՝ ընտրւեցաւ Մատաթիայն և լը-
րացաւ տասներկու առաքելոց թիւը:

Յետոյ յիսներորդ օրը երբ ամենքը միատեղ աղօթք
էին անում վերնատանը: Սուրբ Հոգին ընդունելու համար,
յանկարծ երկնից մէկ ձայն եղաւ, սաստիկ քամու պէս եկած,
ու լոյսեց բոլոր տունը, ուր որ նստած էին 120 հոգի հաւա-
տացեալներ: Աւ երևեցան նոցա լեզուները բաժանւած որ-
պէս թէ կրակէ ու ամեն մէկի վերա նստեցաւ, և սկսեցին
խօսիլ ուրիշ ուրիշ լեզուներով, ինչպէս որ Հոգին տալիս էր
նրանց խօսիլ: Աւ արովհեաւ Պենտեկոստէի տօնն էր, այսինքն
տասն պատգամների տալու օրն, Հրէից մեծ բազմութիւն ժո-
ղոված էին Արուսաղէմի մէջ, և ուրիշ ազգերից էլ, լսելով
այս ձայնը՝ ամենքն էլ դիմեցին դէպ ի Առաքեալքը: Օգոր-
մացկատար էին եղած նոցա զանազան լեզուներով քարոզու-
թեան վերայ: Վանդնեցաւ Պետրոս տասնումմէկի հետ մէկ-
տեղ և սկսաւ առաջին քարոզութիւնը, ու դարձրեց դէպ
ի Քրիստոս երեք հազար հոգի: Միւս Առաքեալքը տես-
նելով այս՝ սիրտ առան և սկսան միաբան քարոզել Արուսա-
ղէմի տաճարումը, և աւելանում էին հաւատացեալները նո-

ցա վարդապետութեամբ և նշաններով. և երբ Պետրոս Յովհաննէսի հետ բժշկից տաճարի դրանք մօրից կաղ ծնածին, և ժողովուրդը վարմացած էր այն գործողութեան վերայ, յայնժամ Պետրոս միւս քարոզութեամբ դարձրեց հինգ հար հոգի, թէ և մի և նոյն ժամանակին բռնեցան բնտոււմը: Միւս օրը կանգնեցան քահանայապետների և Հրէից իշխանների առջև և առանց ահի խոստովանեցան Քրիստոսի Աստուածութիւնը, և յետ դառնալով իւրայնոց մօտ պատմեցին անցքը: Այլ երբ որ աղօթք էին անում, ցոյց տաւ նոցա Աստուած իւր օղնականութեան նշանը, վասն զի շարժեցաւ այն տեղը, ուր ժողոված էին, և լցեցան ամենքն Սուրբ Հոգով և համարձակ խօսում էին Աստուծոյ բանը: Հաւատացեալները մէկ սիրոյ կապով շաղկապւած էին, և բաղկացնում էին մէկ սիրտ և մէկ անձն, և ոչ ոք չէր տեսնում իւր ունեւելի համար, թէ իմն է, այլ նոցա ամենայն կայքը հասարակաց էր, և արծաթասէրները պատժւում էին մահով, ինչպէս Անանիա և Սափիրա:

Քահանայապետները և Սաղուկեցիքը տեսնելով այն ամենայն սքանչելիքը, որ լինում էին Առաքելոց ձեռքով, և եկեղեցւոյ օրէ ցօր բազմանալը դրին վնասա բանտումը, և Աստուծոյ հրեշտակը բացեց բանտի դռները, ու հանեց, միւս օրը երբ քարոզում էին տաճարի մէջ քաշեցին ատեան և ապառուեցան սպանելուց օրէնսուսոյց Վամադէլի ձեռքով, բայց ծեծեցին ու արձակեցին (Պործ. Առաք. ա. 5):

Սարկաւազաց ընտրութիւնն. — սուրբ Ստեփանոսի նահատակութիւնն. — Պաւղոսի դարձն. — Ակեղեցւոյ աճին Պաղեստինում և Ասորւոյ աշխարհում:

Հաւատացեալները ունէին հասարակաց սեղան, և Յոյները տրտունջ արին Աբբայեցւոց վերայ, որովհետեւ նոցա որբերարիներն միշտ արհամարւած էին լինում սեղանի ծառայութեան մէջ: Առաքեալքը լսելով այս բանը և տեսնելով

որ սեղանին ծառայելը արգելք է լինում քարոզութեան, ուստի նոցա առաջարկութեամբ ընտրեց բազմութիւնը եօթն հոգի, որոց վերայ ձեռք դրին Առաքեալք աղօթք կարդալով, և կանդնեցրին սեղանի ծառայութեան մէջ: Այս պաշտօնը եղաւ քահանայապետութեան երրորդ աստիճան, որ է սարկաւադութիւն:

Այս եօթն սարկաւազներից մէկն էր Ստեփանոս, ինքն շնորհքով լեքը մեծ մեծ նշաններ էր անում, և մի քանիսը Հրէիցմէն չկարողանալով հակառակիլ նորա իմաստութեանը՝ լլւած նախանձով մատնեցին զնա ատենին ինչպէս հայհոյող Աստուծոյն և Մովսէսին, ուր սքանչելի ատենաբանութիւն անելուց և խոստովանելուց յետոյ Յիսուս Քրիստոսին՝ աղաղակեց, թէ ահա տեսնում եմ երկինքը բացւած և Յիսուսին Հօր Աստուծոյ աջ կողմը. զոր լսելով բազմութիւնը քարկոծեցին զնա: Ապա մեծ հալածում վերկացրին Հրէայք քրիստոնէից վերայ, և ամէնքը ցրւեցան Հրէաստանի գեղերը և Սամարիայի կողմերը՝ բաց ի առաքեալներից:

Այս ժամանակ մէկ Փարիսեցի երիտասարդ Սողոս աշունով Ալիլիայի Տարսոն քաղաքից, ինքն սաստիկ նախանձախնդիր մովսիսական օրէնքների, գնալով Ղաւմասկոս քաղաքը քահանայապետի թղթով, որ քրիստոնէիցը կապած բերէ Արուսաղէմ. ճանապարհին յանկարծ լոյս փայլատակեց նորա վերայ երկնքից և նա կուրացաւ, ընկաւ գետնին և լսեց ահաւոր ձայն, թէ «Սա'ւուղ, Սա'ւուղ, ընչո՞ւ ես հալածում գիս», և յետոյ Տիրոջ հրամանով մտաւ այնպէս կոյր Ղաւմասկոս քաղաքը և մկրտւեցաւ Անանիա Առաքեալից ու բացւեցան աչքերը: Այս անցքը պատահեցաւ Քրիստոսի 37 թւին, և այնուհետեւ եղաւ այնչափ նախանձաւոր և ջերմեռանդ քարոզիչ քրիստոնէութեան, որչափ որ առաջ սաստիկ հալածող էր, ու Ղաւմասկոսի եկեղեցին աւելի աճում էր և զօրանում նորա ձեռքով, և այնչափ փառք ու պատիւ գտաւ հաւատացեալների մօտ, որ նորա կեանքին զգուշանում էին,

մի՛ գուցէ Հրէայքը սպանեն , վասն որոյ և Թաքուն ուղարկեցին երուսաղէմ , և այն տեղ էլ Յոյներն մի և նոյն մաքի լննելով հեռացրին դէպ ի իւր հայրենիքը Տարսն քաղաքը :

Փիլիպպոս սարկաւազը Ստեփանոսի քարկոծելուց յետոյ զնաց Սամարիա և շատերին մկրտեց : Առաքեալքը լսելով զայն ուղարկեցին այն տեղ Պետրոսին և Յովհաննէսին տալ նորանց զրոշմի խորհուրդը , որք զարով և ձեռք զննելով նոցա վերայ՝ ընկալան Սուրբ Հոգին : Նոր հաւատացելոց հաշվումն էր և Սիմոն մոզը , սա տեսնելով թէ Առաքելոց ձեռք զննելով ընկալնումն Սուրբ Հոգին . փող բերաւ նոցա համար և խնդրեց տալ իրան այն իշխանութիւնը , բայց նոքա նախատանօք մերժեցին զնա իրանցմէն , և թողեց իւր համար յաւիտենական անարդ անուն Սիմոն ա կ ա ն ու թ իւ ն , այսինքն է կաշառքով անունը ձեռնադրութիւնը :

Իսկ Փիլիպպոսին , Սամարացւոց լուսաւորելուց յետոյ , ուղարկեց Աստուած ուրիշ հեռու տեղեր քարոզելու : Նա հրեշտակի պատուիրելով զնաց Գաղա , և ճանապարհի վերայ մկրտեց Եթովպացւոց Կանդակ թաղուհու ներքինուն , ու յետոյ յափշտակեց զնա հրեշտակը ու տարաւ Ազովոս , և շրջելով քարոզում էր ամեն քաղաքներում մինչև որ հասաւ Փիլիպպեայ Ասարիա քաղաքը , ապա ձեռնադրեւելով Առաքեալներից զնաց Ասիացւոց Տրաղ քաղաքը , որ է Միանդ գետի ափը Ասիացւոց և Լիւրացւոց մէջ , ուր հիմնելով եկեղեցի՝ նահատակեցաւ մի քանի ժամանակից յետոյ :

Այս ժամանակում Պետրոս առողջացրեց Լիւզիումը ութն տարւայ անդամալուծին Ենա անունով , և Յոպպեումը յարութիւն աւաւ Տարիթայ կնոջը մեռելութենից : Այս քաղաքներումը կային հաւատացեալներ , բայց աւելի բազմացաւ հրաշքների պատճառաւ . (Գործ . առաք . Զ—Թ.) :

Հեթանոսներու եկեղեցին Ասարիա և Անիոք
քաղաքներումը:

Պետրոս ինչ ժամանակ Յոպպէ քաղաքում աղօթք էր
անում, Աստուած յայտնեց նրան և Հեթանոսներու եկեղեց-
ւոյ համար կտաւէ զամբիւղի նմանութեամբ, որ լեքն էր ա-
մենայն կենդանիքով, և երեք անգամ ձայն լսեց երկնքից, թէ
«վերկա՛ց Պետրէ, մորթի՛ր ու կե՛ր»,* հապիւ թէ վերջացաւ
տեսիլքը, և ահա տեսաւ երեք մարդ ուղարկած Բառալաց-
ւոց գնդի Առնոնելիոս հարիւրապետից, որ հրեշտակի խօս-
քով կանչում էր զնա իւր մօտ, և Հոգին հրամայեց նրան
գնալ, մօնել այլազգու տունը, քարոյեց այն տեղ ժողոված-
ներին Աւետարանը, ու խօսելու ժամանակը իջաւ Սուրբ Հո-
գին ամենքի վերայ, և մկրտեց զնոսա: Երուսաղէմի հաւա-
տացեալները լսելով թէ Պետրոս մօնել է Հեթանոսի տուն՝
որանջացին նորա վերայ, բայց յետոյ խմանալով Աստուծոյ
յայտնի շնորքը և Հեթանոսներու վերայ՝ փառք տւին Աս-
տուծոյն: Ապա Երուսաղէմի եկեղեցին լսեց թէ Ստեփանո-
սի նահատակելուց յետոյ մէկ քանիսը հաւատացեալներից
հիմնել են Անիոք քաղաքում եկեղեցի, ուղարկեցին այնտեղ
Բառնարասին: Սա շատացրեց հաւատացեալների թիւը, և
Պաւղոսի հետ մէկ ամբողջ տարի սովորեցնում էին ժողովը-
ղին, և այն տեղ ընկալան նախապէս քրիստոնէայ անու-
նը*: Այս ժամանակում Աղարոս մարդարէն զուշակեց մեծ
սովի ընկնիլը ամեն աշխարհքում, և կատարեցաւ Արդէս
կայսեր օրով, և այն սերտ սիրով կապեց Անիոքայ եկեղե-
ցին Երուսաղէմի եկեղեցւոյ հետ՝ ուղարկելով նոցա համար
փող Բառնարասի և Պաւղոսի ձեռքով:

Փրկչական 44 թւին Հերովդէս Արքրիպպաս Հրէից
հաճոյանալու համար սպանեց Օլեբեթեայ որդի Յակոբոսին,

* Պապականք և ուրիշներ ասում են թէ Պետրոս հիմնեց
Անիոքայ եկեղեցին, բայց վերիւի բանը ստույգ է նրանց:

նոյնպէս ուղղում էր սպանել և Պետրոսին բայց Տիրոջ հրեշտակը հանեց զնա բանտից . (Պործ . առաք . Ժ . 12) :

Պաւլոսի առաջին ճանապարհորդութիւնն :

Երբ որ բոլորովին հաստատուեցաւ Անտիոքայ եկեղեցին, այն ժամանակ Բառնաբաս և Պաւլոս Հոգւոյն սրբոյ հրամանով սկիզբն արին (45 և 46 թւին) մեծ ճանապարհորդութիւնը դէպ 'ի Սելեւիա, այն տեղից Ախարոս և Պապիստմոն կուրացնելով Բարեյեսուս մոգին՝ զարծրեց Պաւլոս այս հըրաշքով Աերպիոս Պաւլոսին որ էր բղեշխի փոխանակ, և կարելի է որ բարեկամութեան նշանի համար Սողորը կանչեցաւ նորա անունով Պաւլոս, յետոյ զնացին դէպ 'ի Պամփիլիա և Պիսիդեայ Անտիոքի քաղաքը, աստ Պաւլոս յօժարեցրեց հեթանոսներին ընդունել իւր քարոզութիւնը, բայց Հրէայք հալածանք վերկացրին նոցա վերայ, որք թափ տալով ոտների փոշին եկան Իկոնիոն, և շատերին զարծրին Հրէիցմէն և Յունացմէն, սակայն կրկին վերկացաւ ~~անհաւատ~~ Հրէիցմէն խռովութիւն, մինչև որ ~~ստիպուեցան~~ փախչել դէպ 'ի Եփեսոսիա, և երբ նորա Էփեսոս քաղաքումը բռնեց Պաւլոս մօրից ծնած կողին՝ հեթանոսները համարեցին զնոսա աստուածներ, ուստի Պաւլոսին կանչում էին Հերմէս և Բառնաբասին՝ Արոս, ու զոհեր էին բերում նոցա համար, որք հազեւ կարացին արդելել: Եւ մեն տեղ ընդունում էին նոցա քարոզութիւնը, բայց Հրէից մէկ մասը հալածում էր զնոսա. ապա Դերբէ քաղաքումը աւետարանելուց յետոյ՝ շարունակեցին իրանց ճանապարհորդութիւնը, և ինչ տեղով որ անց էին կենում ձեռնադրում էին նոցա համար քահանայք, և Ետաղիայով դարձան Եսոբոց Անտիոք քաղաքը, ուր հաւատացեալների մէջ հակառակութիւն կար Մովսիսական օրէնքը պահելու համար, զի Հրէայք հեթանոսներից դարձածներին ստիպում էին թրփատել, այս պատճառաւ Անտիոքայ եկեղեցին ուղարկեց Պաւլոսին և Բառնաբասին Ե-

ընտաղէմ (52-54 թւին) և ժողովեցան Առաքեալք և է-
րէցնէրը, և սահմանեցին, որ հեթանոսներուն չտօխակել Մով-
սիսական օրէնքը պահելու, այլ հրաժարւին կուսքերին զը-
հելուց, արիւնից, խեղդւածը չուտել և պոռնկութենից.
(Պործ. առաք. ժ. 15):

Պաւղոսի երկրորդ ճանապարհորդութիւնն:

Երեստաղէմի ժողովքի վճիռը բերելուց յետոյ Անտիոք՝
արաւ Պաւղոս երկրորդ ճանապարհորդութիւնը (52 կամ 54
թւին), Բառնաբաս բաժանուեցաւ նրա մէջ, և իւր ազգական
Յովհաննէս Մարկոսի հետ գնաց Ալաքոս կղզին. իսկ Պաւ-
ղոս Շիղայի հետ Ասորոց և Ալիւկիայի կողմերը պտրտեց,
հասնելով Դերբէ և Լիւսարա առաւ իւր հետ Տիմոթէոսին,
չըջումէր նոցա հետ Փոլսկիայի, Գաղատիայի, Միսիայի
և Տրովադայի երկիրները, այս ճանապարհորդութեան մէջ
չխարոզացան քարոզել Ասիայի և Բլւթանիայի մէջ, և հաս-
նելով Մակեդոնիա հաստատեցին Փիլիպպիս քաղաքումը և
կեղեցիք, և երբ որ մէկ աղախինից հանեց հարցուկ զւեր,
ընկաւ խոսովութիւն ժողովսկեան մէջ, և ծեծելով զրին բան-
տումը. բայց զիշերը ժամի աղօթքի ժամանակ շարժեցաւ
բանտը հիմքից, բացեցան դռները և շլթաները, բանտա-
պետը վարմանալով այս հրաշքի վերայ՝ մկրտուեցաւ ընտա-
նիքով: Թեսաղոնիկէ քաղաքումը անհաւատ Հրէայքը քաշ
տւին Յատնին, որ Պաւղոսին ընկալել էր իւր տանը. նոյն-
պէս Բերիայի մէջն էլ, ուր հեռացել էր, նորա ետեից էին
ընկած, բայց Ասիսալինամութիւնն ամենայն տեղ օգնումէր
նրան քարոզութեան մէջ: Թուղնելով այն տեղ Շիղային ու
Տիմոթէոսին գնաց նաւով Եթէնք, և քարոզում էր Երիս-
պղոսումը մէկ անձանօթ Աստուած, և ուր շատերը հաւա-
տացին, որոց հետ և Դիոնեսիոս Երիսպղացին: Յետոյ հա-
սաւ Արնթոս, ուր ընկալաւ զնա մէկ հաւատացեալ Հրէայ
Եկիւղաս անունով, կացաւ այն տեղ տարի ու կէս Տիրոջ հը-

րամանով, և յեա դառաւ Եփեսոսի և Սեսարիոս վրայօք միւս անգամ Անտիոք. (Պործ. առաք. ժա. 18. ժը. 22):

Պաւղոսի երրորդ ճանապարհորդութիւնն:

Պաւղոս սկսաւ երրորդ ճանապարհորդութիւնը Անտիոք զալուց յետոյ դէպ ի Փոքրն Ասիա (55 կամ 57 թւին), և Փախլիայի ու Պաղատիայի եկեղեցեաց այց անելով գնաց Եփեսոս, ուր քարոզում էր երկու տարի աւելի, հրաշքներ անելով Ասիոյ բոլոր ժողովեան մէջ, մինչ զի և երդմնեցող ցիւներն որ Հրէիցմէն էին՝ Պաւղոսի քարոզութիւնը լսելով, դիւսահարներին երդում էին տալի Յիսուսի անունով, և Աստուծոյ բանը աճում էր և զօրանում էր նոցա մէջ. բայց մէկ արծաթագործ Պեմետրիոս անուն, որ Արտեմիս կուռքի պատկերներն էր շինում, տեսնելով թէ՛ կուռքի պաշտօնեայքը օրէ ցօր պակսելով իւր արհեստը ընկնում է, սկսաւ ամբօխի մէջ խռովութիւն ձգել, իսկ Պաւղոս գնաց Մակեդոնիա և Յունաստան: Տրովադայ քաղաքումը յարութիւն տաւ Եւտիքոսին, որ տան երկրորդ դատիկոնից (էտաժից) ընկել էր: Մեկտիայումը կանչեց իրիցներուն, աւաւ նրանց խրատ ու հրաժարական ողջոյն, մարդարեացաւ այն անցքերի վերայ՝ որ պիտի կատարւել էին իւր վերայ Արուսաղէմի մէջ: Այցելութիւն անելով Տիւրոսի և Պաղոմայիդի եկեղեցեաց՝ գրեց Սեսարիա, այն տեղ Ագաբոս մարգարէն պատմեց նրան անցքերը՝ ինչ պիտի անցել էին նրա հետ Արուսաղէմում, բայց Պաւղոս ճանապարհ ընկաւ դէպ ի Արուսաղէմ, (66 կամ 68 թւին) ուր հասնելով պատմեց Յակոբոսին, Սեփասին և Յովհաննէսին, որք կարճեաժ սիւներն էին (Պաղ. բ. 1—9). և իրիցներուն՝ ինչ որ Աստուած արաւ հեթանոսներու մէջ: Այս տեղ նոցա խօսքով ստիպելով (վեր անելով) զըւսը՝ չորս ուխտաւորների հետ՝ մտաւ տաճարը. բայց Փոքր Ասիացի Հրէայքը յարձակեցան նոցա վերայ՝ ինչպէս օրէնք անարդողների վերայ, և բռնեցան նրանցմէն,

ու հազիւ պրծան **Հռովմայեցոց** հաղարպետի ձեռքով, և
կրկին շղթաներով կապեցան: Պաւղոս հաղարպետի պաշտ-
պանութեամբ երկու անգամ խօսեցաւ **Հրէից** հետ, բայց
նորա խօսքը կիսատ մնաց ժողովրդեան խռովութեան աղա-
ղակներով. այս ժամանակ **Լստուած** յայտնեց նրան՝ որ պիտի
Հռոմեմն էլ վկայէ, ինչպէս որ վկայեց **Երուսաղէմում**:
Յետոյ ծածուկ տարան **Կեսարիա** քաղաքը **Փելլքս** դատա-
ւորի մօտ, սա թէպէտ լսեց երկու կողմից վէճը՝ բայց չար-
ձակեց **Հրէից** հաճոյանալու համար, և մնաց կապած եր-
կու տարի. և այս ժամանակին **Փելլքսի** տեղ եկաւ **Փետոս**,
և **Պաւղոս** խօսելով նորա ատենին մէջ **Ագրիպպա** թագա-
ւորի ներկայութեամբը բողոքեց դէպի կայսր, և այս պատ-
ճառաւ ուղարկեցին զնա պահապաններով **Հռոմ**, (69 կամ
71) ուր գտաւ շատ հաւատացեալներ, և երկու տարի քա-
րողում էր նրանց տան մէջ: **Եյս** տեղ աւարտում է **Ղուկաս**
Գործք առաքելոց պատմութիւնը. (**Գործ. առաք. ժը.**
— իը.): Եւ այսպէս **Պաւղոս** կանչեցաւ **հեթանոսների**
Եռաքեալ:

Բազմերախտ Դաստիարակ իմ

Ստեփանոս Աւագ քահանայ Մանգինեանց

Ձեր հրապարակական և անասկան բանախօսութիւնը Տէրոնական աղօթքի վերայ՝ ես մեծ ուշադրութեամբ ականջ էի դնում ինչպէս դասատան մէջ, և իբրեւ նիւթ ունենալով Ձեր ասածները իմ գաղափարի համար՝ որչափ իմ մտքի կարողութիւնն հասաւ՝ դրեցի այն աղօթքի մեկնութիւնը, ուստի մատուցանում եմ Ձեզ իբրեւ առաջին պտուղ Ձեր դաստիարակութեան և իմ ուսման:

Ձեր հարազատ որդեգիր Աբգար
Տէր Յակօբեանց:

Ի 18 Յունվարի 1866 ամի:

ՏԵՐՈՒՆԵԿԱՆ ԵՂՕԹ՝ԻՒ

ՄՆԿՆՈՒԹԻՒՆ

Հին ժամանակ կրօնական ուսուցիչների պաշտօնն էր՝ ուսուցանել աշակերաններին աղօթք, որպէս և այժմ է այդ սովորութիւնը, որով մերձեցնէ մարդոյն Աստուծոյ մօտ, և շարժէ ջերմեռանդութիւնը դէպ ի Աստուած: Աւ Քրիստոս ինչպէս հիմնադիր և ուսուցիչ Նոր Ակեղեցւոյ կրօնի, Նա էլ իւր աշակերաններին սովորեցրեց մի կարճ աղօթք, ինչպէս Ղուկաս պատմում է (Ժա. 1): Արք Քրիստոսի աշակերտները տեսան, որ Յովհանէս մկրտիչն իւր աշակերաններին աղօթք է սովորեցրել, վասն որոյ խնդրեցին Քրիստոսից, որ Նա էլ ուսուցանէ իրանց աղօթք: Յովհանէսի սովորեցրած աղօթքը մեզ անյայտ է, սակայն նա լինելով կարապետ և յա-

ռաջընթաց Քրիստոսի, նորա ամենայն զործն էր պատրաստել Տիրոջ ճանապարհը ընդունելու Քրիստոսին : Մի միայն Քրիստոսի սովորեցրած աղօթքն է մեզ յայտնի, որ շատ գերազանց կլինի Յովհաննէսի աղօթքից՝ ինչպէս Քրիստոս ինքն գերազանց էր Յովհաննէսից . զի **Նա Արարիչ էր և ստարարած :** Քրիստոսի սովորեցրած աղօթքն կոչւում է **Տէրունական աղօթք**, թէպէտ ինքն շատ համառօտ է, սակայն իւր մէջ պարունակում է ինչպէս մեր ամենահարկաւոր կարիքների խնդրւածքը և նոցա կատարումն՝ նոյնպէս Աստուածային փառքը և նորա փառաբանութիւնը, այլ սակայն արգելք չէ լինում և մեր միւս աղօթքներին, թէ հրապարակականին և թէ առանձնականին, վասն զի ամենայն աղօթքի միտքը նրանից է բղխում, ինչպէս մէկ զլիաւոր աղբւրի ակնից, և այս պատճառաւ մեր հասարակաց Աստուածապաշտութիւնը սկսում ենք և վերջացնում ենք Տէրունական աղօթքով, որպէս երկու ծայրերի մէջ բովանդակելով մեր հրապարակական աղօթքը և փառաբանութիւնը, որպէս թէ բղխելով նրանից և դարձեալ նորա մէջ գեաեղւելով՝ ինչպէս ծովն գետեր է բղխում իրանից, և դարձեալ իւր մէջ է ընդունում : Այժմ տեսնենք թէ Քրիստոս ի՞նչ էր կամենում ուսուցանել իւր կարճ և ազդու աղօթքով : Նկարագիրն լինելով համառօտ և մի և նոյն ժամանակին դժարահասկանալի է նորա ճապարհ իմաստը, այլայն ժամանակ կիմանանք նորա գերազանց միտքը, երբ կքնենք նորա ամենայն խօսքը ոչ թէ բառական նշանակութեամբ, այլ ամենայն պարբերութեան մէջ գտնւած ազդու և բարձր իմաստները :

Տէրունական աղօթքն իւր իմաստով բաժանւում է չորս՝

Առաջինն է յառաջաբանութիւն, որ զարթեցնում է մարդոյ միտքը և ձգտում է գէպ ի Աստուած տեսելով « Հայր մեր որ յերկինս ես », :

Երկրորդ՝ փառաբանութիւն, « Մուրբ եղեցի անուն Քո :

Եկեացէ արքայութիւն Քո: Եղեցին կամք Քո որպէս յերկինս
և յերկրին:

Երրորդ՝ երեք խնդրածք, որք են “զՀաց մեր հանա-
պազորդ տուր մեզ այսօր: Եւ թող մեզ զպարտիս մեր, որ-
պէս և մեք թողումք մերորոց պարտապանաց: Եւ մի՛ տա-
նիր զմեզ ՚ի փորձութիւն, այլ փրկեա՛ զմեզ ՚ի չարէ,”:

Չորրորդ՝ վերջաբանութիւն, որէ գոհաբանութիւն և
խոստովանութիւն Նստուածային կարողութեան, և մեր կող-
մից հպատակութիւն և հնազանդութիւն: “Օհ Քո է ար-
քայութիւն և զօրութիւն և փառք յաւիտեանս,”:

Ուստի սկսեցք բացատրել համառօտ և սովորել մեր երկ-
նաւոր Սարգսպետի աւանդած աղօթքի միտքը. — միտքը, ո-
րոյ մէջ պարունակուած է մեր ներկայ և ապագայ երջանկու-
թիւնը:

ՅԱՌԱՋԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

Հ Ա Յ Ր

Մեր Փրկիչ Յիսուս Քրիստոսն աղօթքի սկիզբն ՀԱՅՐ
բառով սկսեց: Մի՞թէ մարդն չպէտք է զարթնի այս կոչու-
մով, ՀԱՅՐ, մի՞թէ նորա սրտի մէջ ազդեցութիւն չպէտք է
ունենայ, երբ իւր Աստուծոյն Հայր է անւանում, մի՞թէ
ծառայն կարող է իւր ակրօջը հայր կոչել, քանի՞ համարձա-
կութիւն է տալի մեզ մեր Փրկիչն դէպ ՚ի Աստուած, որ ոչ
թէ միայն Տէր է, այլ և Ստեղծող և Նախախնամող աշխարհի:
Եւ ինչի՞ համար մարմնացեալ Արարիչն՝ Հայր է կոչել տալի
Աստուծոյ, չէ՞ որ միայն ինքն է Որդի միածին իւր Հօր,
իսկ մենք հողիդէն արարածներ: Այո՛, նա էր միայնակ Աս-
տուծոյ որդին, բայց մարդս ստեճած լինելով Աստուծոյ իշ-
խանական պատկերի և նմանութեան՝ իշխումէր արարածների
վերայ, որպէս ժառանգ իւր Արարչին “Ստեղծենք մարդ մեր
պատկերի և մեր նմանութեան, որ արիք ամենայն
երկրին,” (Ծան. ա. 26): Այնպէս՝ ինչպէս մեր որդիքն մեր

կայքի ժառանգ են և մեր ունեւիքի տէր են : Եւ այսպէս մարդն որպէս որդի , ունէր հաղորդակցութիւն իւր Արարչի հետ , իբրեւ հօր հետ , բայց երբ նորա պատուէրը չկատարելով զըրկւեցաւ որդիութենից , ուստի մեր տէր Յէտու Քրիստոսն աղօթքի սկզբումը ասաց **ՀԱՅՐ** ասել **Աստուծոյն** և **Արարչին** , որով նորոգէ այն մեր կորցրած հաղորդակցութիւնը դէպ ի **Աստուած** , և որդիացնէ **Նրան** , որի պատճառաւ էլ առաւ մեր մարմինը : **Նորոգւի** մեր եղծեալ որդիութեան պատկերը , հանէ մեզանից ծառայական պատմութեանը և հաղցնէ առաջինը , իշխանական մատանին դնէ մեր մատումը , և կօշիկ մեր ոտումը . (Ղուկ . ե . 22) :

Քրիստոսն այս սկզբնական խօսքով **ՀԱՅՐ** ասաց կոչել այն զերակատար և ամենակարող Դակին , որ մեր ստեղծողն է և մեր տիրողն է , որի առաջ մենք փոշի ենք : Քրիստոս ասաց կոչել **Հայր** այն պատճառաւ , որ մենք յետ դնենք երկիւղը և չնրանինք , այլ ինչպէս մեր հօր մօտ , այնպէս էլ մեր Արարչին զիմենք , փասն որոյ և ասաց աշակերտներին իւր մատնութեան զիշերը **“Չեմ անւանում ձեզ ծառաներ , որովհետեւ չգիտէ ծառայն ի՞նչէ շինում իւր տէրը , այլ ձեզ բարեկամ եմ կոչում , . (Յով . Ժե . 15)** որով ցոյց տաւ մեզ , որ եթէ կամենանք կարող ենք՝ միանգամայն որդի դառնալ **Աստուծոյն** , եթէ մեր գործքերը կլինին բարի , և այն ժամանակ միայն կարող ենք համարձակ **Հայր** անւանել ինչպէս ինքն ասաց **“Որ ձեր Հօր որդիք լինիք , որ երկնքումն է , . (Մատ . ե . 45) :**

Որքան մեծ նշանակութիւն ունի այս **Նորա** մի բառը , որ մեզ բնական արարածներիս տանում է և **Աստուծոյ** որդի է շինում , ուրեմն և իւր շնորհական եղբայրներ :

ՀԱՅՐ անւանեց այն պատճառաւ՝ որ **Նա** կատարում է հօր պաշտօն , ինչպէս մեր հայրն փոքրիկութենից մինչև մեծանալը մեր ամենայն կարիքը նա է հոգում , թէ մարմնական կենսական ապրուստը և թէ հոգեկանը , որ է մեր զատութա-

րակութիւնը և կրթութիւնը, միով բանիւ մեր ամենայն պահապանութիւնը լրացնում է, և Քրիստոս Հօր Աստուծոյ հայրութեան համար այսպէս է նախատում անհատաւ Հրէիցը . “Ձեզմէն ո՞ր մարդը կայ որից որդին հաց ուղէ, մի՞թէ նա քար կտայ նրան . կամ ձուկն խնդրէ՝ մի՞թէ օձ կտայ նրան : Հապա զուք որ չար էք զիտէք ձեր որդւոցը լաւ պարգևներ տալ, ո՞րչափ աւելի ձեր երկնաւոր Հայրն, որ երկընքումն է՝ կտայ բարութիւն նրանց՝ որք խնդրում են նրանից, (Մատ. է. 9, 10) : Ուրեմն իրաւամբ սովորեցրեց կոչել մեր Արարչին Հայր, որ յայտնի ուսուցանէ մեզ՝ Աորա զէպ ի մեզ՝ նախախնամութիւնը, թէ՛ Աա է միայնակ կառավարող և պահպանող աշխարհի, պատճառ որ՝ Աա, ստեղծելով մեզ՝ չք թողեց մեր կամքին, այլ անդադար նախախնամում է, զի եւ թէ հեռացնէ իւր աչքը մեզանից մի րոպէ՝ խեղճ կոչնչանա՞նք, ըստ այնմ, “Վարձուցանես զերեսս քո՝ ի նոցանէ և խռովին, հանես զոգի քո՝ ի նոցանէ՝ պակասին և ի չէք դառնան, (Սաղմ. 84. 22) :

Քրիստոս տաաց, որ ամենեւին ոչ մէկին հայր չանւանել բաց ի Աստուծոյն : Քրիստոսի այս խօսքը շատ հետաքրքրական է և իմանալու թէ արդեօք ի՞նչ պատճառաւ է արգելում, որ ոչ ոքին հայր չասել, որոյ մէջ մանուկն և մեր հայրերն, այլ միայն երկնաւոր Հօրն է ցուցանում : Այո այս խօսքը շատ ճշմարիտ է, որովհետեւ Քրիստոսի խօսքը յատկապէս պատկանում է Հրէից, ըստ որում՝ նոքա հայրական զլիաւոր պարտքը ամենեւին չէին կատարում, զի չէին դաստիարակում իրանց զաւակներին Աստուծոյ երկիւղն մէջ, և չէին ուսուցանում Աստուածային օրէնքները, այլ բոլորովին բարձի թողի էին արել, և կրթումէին շոյալութեան և վատարարոյութեան մէջ, որ ազգի և Աստուծապաշտութեան կործանիչ մեծացան : որ և գործով կատարւեցաւ, ժամն որոյ նրանց տաաց, որ ամենեւին հայր չասեն երկրում, այլ Հայր անւանեն միայն Աստուծոյն, որ նրանից երկիւղ և ամօթ-

խածութիւն ունենալով դաստիարակին բարի ճանապարհով։
Ուրեմն այս բանով կարելի է խմանալ և համոզել, որ մեր
մէջն էլ այնպիսի հայրն ու մայրն որ իրանց զաւակներուն չեն
աշխատի տալ հոգեկան կերակուր, որ է բարի կրթութիւնը և
դաստիարակութիւնը, և կմեծանան ազգի համար ցաւ ու ցեց,
ուստի այնպիսիներին ամենեւին հայր չկոչել՝ որովհետեւ հայրա-
կան պաշտօն չեն կամարել, այլ Հայր անւանել միայն Աս-
տուծոյն, որ նոցա միակ ակնկալութիւնն է, և որոց տայ իւր
շնորհքը, վստել բարի դաստիարակութեան ճանապարհը։

ՀԱՅՐ ասաց անւանել այն պատճառաւ, որ ինչպէս
որդին մարմնական ծննդեամբ ունի իրաւունք իւր հօր ժա-
ռանդ լինելու, այնպէս էլ եւրաքանչիւր քրիստոնեայ թէ իշ-
խան թէ հարուստ և թէ աղքատ ժառանգ է Աստուծոյ ար-
քայութեան աւագանի մկրտութեամբ, որ է հոգեւոր ծնունդ
վասն որոյ անւանում ենք Հայր։ Մեր ստեղծող Աստուծոյ
աներեւոյթ է մեզ, մենք կոչելով Հայր, ներկայացնում ենք
մերաչքի առջև, և ոչ թէ ինչպէս ծառայ ահ ու դողով ենք
մերձենում, այլ արձակ համարձակ որպէս սեպհական և հա-
լաղատ հօր մօտ՝ ինչպէս որդի, որպէս զե մեր խնդիրքները
որ վայելուչ է և համեմատ Նորա ամենախորոշ կամքի և մեզ
պատշաճաւոր է խնդրել՝ ամենայն երկիւղ հեռացնենք մե-
զանից, և այնպէս դիմենք դէպ ի նա։ Քրիստոս իրաւունք
է անլի մեզ Հայր անւանել աղօթքի սկզբում, և ոչ թէ
Աստուած, Տէր, Իշխան, Արարիչ և այլն, այն պատճառաւ
որ վստահ ճանապարհ բանայ ամենքի համար և մանաւանդ
մեղաւորներին միանգամայն սիրտ տայ, որ չվախեն և չ'յու-
սահատւին մերձեցալու դէպ ի Նա, երբ ընկնում են մեղքի-
մէջ, վասն զի Նա ծաղում է արեւակը՝ և անձրեւ է ածում
արդարներին և մեղաւորներին վերայ. այլ ապաշխարութեամբ
դիմել դէպ ի Աստուած, և ըստ օրինակի Նիսուակ որդւոյն
աղաղակել Հայր։

Սրանից էլ ի՞նչ աւելի դեղեցիկ համարձակութիւն ու-

նենայ մարդ, որ իւր Արարչի հետ այնչափ մօտիկ հաղորդակցութիւն ունի, որ Հայր է անւանում, եթէ ամենայն ոք հասկանայ սորա մեծ նշանակութիւնը, ո՞վ չի ցանկանայ Նորա զիրկը մտնել, որ է անվախճան բարութիւն, անսպառելի ողորմութիւն, և որի մէջ կգտնէ իւր մարմնական և հոգեկան երջանկութիւնքը թէ այս և թէ այն աշխարհքումը :

Մ Ե Ր

Տիեզերքի վարդապետն մեր Փրկիչ Յիսուս Քրիստոսն աղօթքի սկիզբը սովորեցնում է ասել Հայր մեր և ոչ թէ հայր իմ, որպէս զի յոգնակի տակով Հայր մեր հասկանայ աղօթող մարդն՝ զի ոչ թէ մի մարդոյ կամ մի ազգի հայր է, այլ բոլոր աշխարհի մարդկութեան, վասն զի ամենեքեան են դորձք ձեռաց Նորա, զի Նա ստեղծեց ամենքին. և Նա լինելով մեր ամենքի Հայր, արդեօք մեք ի՞նչ կլինինք — որդիք . հապա ամենքս էլ եղբայր ենք, ուրեմն պիտի օգնական լինինք մէկ մէկու, ինչպէս էլ Քրիստոս ասաց թէ՝ և դուք ամենքդ եղբայր էք . որով ցոյց տաւ մարդկութեան հաւաստութիւնը, սակայն կայ աշխարհի մէջ զանազանութիւն, այսինքն մեծութիւն և փոքրիկութիւն, իշխանութիւն և հնազանդութիւն, որ մէկն է թաղաւոր և թաղաւորացն, միւսը՝ իշխան և իշխանազն, մէկն է հարուստ, միւսն աղքատ և այսպիսի զանազանութիւն կայ և ընտանեաց մէջ, որ մէկ որդին ընտում է գեղեցիկ, միւսը տղեղ, մէկը խելօք, միւսը տգէտ, մէկը փաստակող . միւսը շաւղ, մէկը առողջ, միւսը տկար և այլն : Բայց նոցա հայրն մի է և ամենքն եղբայրներ են, և նոցա հայրն հաւաստարապէս է ցանկանում ամենքի համար բարութիւն, իսկ որդիքն՝ որպէս եղբայրներ պէտք է սիրեն մէկ մէկու և օգնեն, նոյնպէս ընդհանուր աշխարհն բաղկացնում է մի ամբողջ գերդաստան, որ ունի մի Հայր — Աստուած, և յոգնակի բառով ասում ենք Հայր մեր, որի ողորմութիւնը սեպհականութեամբ ամենքին, ըստ այնմ զի՝

ունէր Աստուած հաղորդակցութիւն առ մարդն, միտք բերելով՝ թէ մի ժամանակ իմ նախահայրն ունէր խօսակցութիւն Աստուծոյ հետ և հրեշտակներու հետ, և ես էլ աշխատիմ հասնել այն փառքին՝ դուրս գալով աշխարհային վաշխելութիւններից, և բարձրացնելով իմ միտքը զէպ ի երկինքը, կրկին ձեռք բերեմ որդիութեանս կորցրած իրաւունքները:

ՄԵՍՐՈՊ ԹԱՂԱՆԴԵԱՆՑԻ

Ճ Ե Ռ

Օրիորդների (աղջկանց) դաստիարակութեան վերայ:

ԳԼՈՒԽ Ե.

Թէ ո՞ր սկսու օրիորդների դաստիարակութիւնն:

Դաստիարակութեան ինչ լինելն և նորա պտուղների դովելը այս անդ մանր դրել, կամ որ աւելի լաւն է՝ մեր ազգի՝ օրիորդների քնքուշ սեռի դպրոցական կրթութեանը համար այնպէս է՝ որպէս թէ նորից նստած երազներ էինք շինել կամ աւելորդիւններից և յայտնի եղածներից եղել էինք ունայն ճաթստոյ: Քանզի՝ եթէ մէկը յիտ մտիկ տայ ժամանակների հնութեան վերայ՝ տեսնելով կտանէ ոչ միայն նախկին աստուածապաշտութեան սեղանը շինած Հայաստանում պատարագել Որ Լէն ի նէր, և առաջին դարու աշխարհի համատարած աղգերի հայրերու ուսման ճարտարութեան և արեւոտների դպրոցը, այլև ինչպէս համոզւած ենք՝ պարզ կտանէ նա նոցա նահապետական մայրերու առաջին ուսումնորանը, այսինքն Հայաստանի Օրիորդների՝ առաջին հրակայուհիների, որք հսկանների հետ գործակից լինելով՝ տարածեցին արհեստն ու դիտութիւնը իրանց որդւոց և թոռների մէջ, և մեռնելուց յետոյ իրանց մարդկանց հետ միասին աստուածութեան պատիւ ընդունելով՝ արժանացան աշխարհի

ընդհանուր ազգի խորին երախտադիտութեան : Ո՞վ է այն
Աստղին , կամ Արուսեակն , կամ Անահիտն , Խիս , և այս-
պիսի հազարաւոր անուններ , եթէ ոչ Հայ կանանց ճարտար
և հանճարեղ դասը , որ իրանց խմաստութեամբ մարդկային
ազգի բարերար հանդիսացած՝ նախ մայրականը , և ապա
աստուածականը ընդունեցին մարդկանցից պատիւ : Մէկը շորի
գործերը և ձև հնարելով , մէկը դեղերի և արմատների զօ-
րութիւնքը փորձելով և բժշկութեան նախամայր լինելով , մէկ
ուրիշն էլ անարարութեան կերպ ու կանոն հաստատելով , և
այլն և այլն :

Զէ այս դրութիւնս ունայն . լինի Հայաստանն , ով ինչ-
պէս համարիլ յօժարի , դեռ չէ կարող ուրանալ թէ երկու
հազար տարուց յետոյ , այսինքն Աղամից մինչև Ջրհեղեղ ,
ամենայն մարդկան հանդիսարան և ստեղծութիւն լինելով՝ որք միայն
մէկ լեզու էին խօսում , հնարած չլինի իւր պիտանի արհեստ-
ները այնքան բազմութեան կեանքի հեշտութեան համար :
Այս արւեստներից , որպէս ամենայն դարերու մէջ , նոյնը և
հիմա մեր դարումը՝ ոչ ոք է կարող մերժել կանանց ճարտա-
րութիւնը : Եւ եթէ այսպէս է , ուրեմն առաջին ուսումն էր
քնքուշ սեռինը - կանանց՝ որ գտնեցաւ Հայաստանում , և
տարածեցաւ նորա աղջկանց հետ բոլոր աշխարհում .

Թողնենք հները՝ տեսնենք մեր հայրենեաց հիմնիկան
վիճակը , ուր շատ լաւ կտեսնէ բարակ քննող բանասէրն , որ
եթէ քսան տարի խաղաղութեան մէջ մնայ աշխարհն՝ * չը-
կայ արւեստ որ չծագիլի այն տեղ , աւելի շուտ՝ քան թէ ու-
րիշ տեղ կարելի է : Աս' , կապի՛ր դու՝ եթէ կամիս , ամեն
կողմից քարւանների գալ ու գնալը , և արդելիք օտար աշ-
խարհների առոււտուրը . դեռ մեր երկիրն նիւթը առատու-

* Օսմանեաց և Պարսից մայրաքաղաքներից դուրս եղած
բնակութիւնքն , որք փաշաների և խանների բռնութեան
ներքոյ են :

Թեամբ՝ և բնակիչների հանձարը մեծացնելով արև սար՝ ոչ ինչ բանի կարօտ չեն մնում: Մեր կանայքն անտեսներ են՝ և աշխատողներ իրանց ամենայն դորձքերի մէջ, ամենայն ուսմունքներ հեշտ են սովորում: Մեր կանայքը հինած պցելով շինում են մեզ համար թաղերից սկսած մինչև բարակ աղբւղով ճոթեր: Մեր կանայքն բնական բժիշկներ են, և շատ սակաւ տեղ կսխալին իրանց զեղ տալու մէջ:

Աստղարաշխութեան աստղին զիւան Հայաստանի մէջ լինելը, և նորա կատարելագործելը աւելի մեր աշխարհի կանանցմէն՝ յայտնի ցոյց են տալի մեր ամիսների անունները՝ Հայկայ տասն երկու տղերանց հետ և քսանուչորս հսկայութի աղջկերանց անուններն: Չկայ աշխարհի վերայ ազդ որ կարողանայ տուաջ բերել այսքան հին, և այսքան հզօր ապացոյցներ այս զիւտի հաստատութեան համար: Եւ եթէ մէկ մէկ համարենք ամենն էլ՝ նոցա ասեղներն նկարչութեան մէջ ցոյց են տալիս զարմանքներ, և Տիրոջ տաճարի վարագոյրների զարմանալի ասյնեգործութիւնն մեր կուսանքների պարծանքը յանդիման են կանդնեցնում:

Անդանական մանկիսութեան զիտութիւնն, որ հիմա զրաւումէ բոլոր Եւրոպիու ուշադրութիւնը, որ Ասենք անունով մէկ Պերմանացի 1775 թւին Փրիչական հրատարակեց մութը, (որից պարզ բան դժւարէր հասկանալ) այդմեր պատանների սեպհական գործնէ անյիշատակ դարերից սկսած, զոր և կոչում են «Մղօթք»: Ինչ ժամանակ պատահում է որ հիւանդն գնում է նորա մօտ, աղօթողն նստեցնում է զնա գէմնեղէմ անում է մէկ ասեղ կամ քօրոց պտղունցով, կըծկում է իւր ամենայն մասները և շուտ շուտ բոլորելով հիւանդի զլիսով, ծործորակով և երեսով, զարթեցնում է նորա և իւր մէջ այն ահագին օրոշտալը և մարմնոյ ճիճկոցը՝ մինչև որ բերում է քուն նորա վերայ և յետոյ ասեղը կամ քօրոցը խրում է նորա զլիարկումը, կամ կուրծքի վերայ, իսկ երեխանց չալախէշի * վերայ:

* Չալախէշ, օրորոցի մէջ երեխի գօշակն է:

Արկրորդ՝ եթէ մէկը աչքը դարձնէ զէպի լուսաւորեալ ազգերի նորութեան վերայ, ճշմարիտ որ բարի նախանձի տաքութեամբ եռացած տեսնելով՝ ո՞րչափ կատարելութեան են հասել նոցա կանայքն, որ ոչ թէ միայն ձեռագործ արւեստների պայծառութեամբ են հարստանում, այլ և մասաւոր գիտութեամբ շարադրում են զբքեր մարդկային ազգի բնկերակցութեան համար: Աւրոպայի բարբարոս և երեկան ազգերի քաղաքականութիւնն ու բարոյականութիւնն այն ժամանակ հասաւ իւր հիմիկեան կատարելութեան ծայրը՝ երբ նորա օրէնսդիրների հասարակախնամ տնտեսութիւնը սահմանեց նոցա կանանց դաստիարակութեան հարկաւորութիւնը:

Հապա եթէ նոքա՝ որ մեր տիեզերակալ թագաւորութեան ժամանակ չունէին և ազգի անուն, որով ճանաչւելէին, սրանով (զաստիարակութեամբ) հասան քաղաքական կրթութեանց բարձրագոյն ծայրին, մեզ՝ որպէս աշխարհի ազգերի սկզբի և նախահօր՝ առաւել արժան և հարկէ կրթել մեր օրիորդներին զանազան ուսմունքների և պիտանի գիտութեանց մէջ: Օհ ինչպէս մարմնոյ զարդը ակնէ, նոյնպէս և հոգւոյ փառքն է գիտութիւնն:

ԳԼՈՒԽ Բ.

Օրիորդների դաստիարակութեան հարկաւորութեան համար որովհետեւ բանական են:

Օրիորդներն կամ լաւ ևս սակեւ իզական սեւր, լինելով մարդկան ազգի քնքաւ մասն, բնկերակցութեան սիրունագոյն անդամներ, բազդաւորութեան և ապարադրութեան անբաժան վեճակակիցներ, առաւելապէս կարօտ են ամենատեսակ վայելուչ, անական և քաղաքական կրթութեանց՝ քան արականը: Պատճառ որ, նախ՝ մարմնոյ և անդամների աժով ախար լինելով՝ պարտին բնութեան պակասութիւնը լցնել արւեստականով և կատարելագործել: Արկրորդ՝ լինելով կիանքի

և կենցաղավարութեան նապելի մասն, պէտքէ ուսմունքներով կրթին իրանցը՝ որ պիտանի և հաճոյական լինին. և ամենայն ընկերակցութեան կարգ ու կանոնները սահմանել իրանց քնքուշ բարքով։ Որովհետեւ մարդկանց օգնական և գործակից են ստեղծւած՝ ոչինչ բանով չէին կատարում աւարչութեան նախատես պայմանը, եթէ զուրկ ու դատարկ էին մնացել կենցաղավարութեան ղիտութեանց հրաշալի ուսմունքներէր։ Որովհետեւ չէին մեծացնում Մատուծոյ երկիւղի մէջ, տունը լաւ չէին կառավարում, մարդկանց փաստակը շուայլութեամբ միտում էին, և սրանցմէն ծագւում էր շատ տեսակ չարիքներ և վնասներ մարդկային սղղին։ Եւ միայն սոխ ու հաց, ղիւր սեղանիդ վերայ, և եթէ կամենում ես հրաւիրի՛ր մէկ իշխան կամ թաղաւոր, եթէ քո կինդ, կամ աղջիկդ, որ ծառայում են նրանց՝ լինին քաղաքավարի և հաճոյական, հաւատա՛ ճշմարտիւ որ քո ամենապարզ սեղանդ կձգէ, դէպի քեզ հիւրերիդ շնորհակալութիւնը։ Իսկ ընդ հակառակն՝ քացախի մէջ հալէ, փոշիացրո՛ւ մարդարիտը ինչպէս Ազիպատոսի ամբարտաւան Աղէտպատրայ զշիտցն, պատուասիր սեղան անուշահամ, բայց քո ընտանիքի անքաղաքավարութեամբ ոչ համ կտաս, ոչ հաճութիւն։ Ուստի և ամենայն մեծ ծախսերն ոչինչ կլինին, և զու ծիծաղելի քան թէ զովելի։

Տան, — բարեկարգւած և կառավարիչ ունեցող տունն ենք ասում, հոգին որ կայ՝ կինն է, և այն՝ ուսեալ և աշխատաւորն։ Օ՛հ ինչպէս մարմինը կարօտում է հոգւոյն որ ապրի, նոյնպէս հոգին կարօտում է ուսմունքին՝ որ լաւ ապրի։ Ուրեմն ով որ կզրկէ իւր աղջկանը մէկ այսպիսի էական և ամենակատար կեանքի ամբողջութենից, կամաւ մեղցնում է գնա բազմատեսակ չարաչար մահով։

ԲՆԵՆԵՆՈՎ։ Որովհետեւ՝ ինչպէս կոյրն ոչինչ չէ կարող զգալ իւր անձին մէջ լուսաւոր գոյների գեղեցիկութենից, նոյնպէս և տղան չէ կարող գլարձանալ Մատուծոյ հը-

բաշակերտ արարածներով, չի հասկանալ նոցա ինչութիւնը
և հարկաւորութիւնը, չէ վայելում ինչպէս պէտք է ամեն
առաւ քնութեան բարեքը, ուստի ինքն աշխարհի համար է
մեռած, և աշխարհն էլ նորա համար մեռած:

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆՈՎ: Արովհետեւ անուսումն և ան-
կիրթ միտքը չունի այնքան կարողութիւն, որ կարենայ զը-
տել և որոշել մարդն ու ճշմարիտը: Ուստի և անգիտու-
թեամբ կամ փոփոխակի առաքինութիւնը խառնում է մարու-
թեան հետ առանց զանազանելու, և կամ քնութեան բնա-
կան յօժարութեամբ դէպի չար կողմը՝ աւելի վատին է սովոր-
ում՝ քան թէ լաւին ու ազնւին: Չէ խորշում մարութեան
գարշնիք և Պարզոն դէմքից, չէ դրկում աստուածաբար ա-
ռաքնութեան դարձապարը, այլ երկու ճանապարհի վերայ
շրջում է միշտ կաղ, չէ ճանաչում՝ եթէ Տէրն է իւր Աստ-
ուածը, թէ Ակկարոնի Ճանձիկն:

ԱՍՏՈՒՆՆԱԿԱՆՈՎ: Արովհետեւ անու-
սումն և ազէս հողին ոչ զիրը կարող է քննել, որոցմէն կեանք
ստանայ, և ոչ աղօթքների ինչութիւնը և եղանակը, ուստի
և ոչ օրինաւոր հողով կարող է աղօթք անել: Ո՞չ թէ ինչ-
պէս արժանն էր՝ ղիտենայինք աղօթքի կարգը: Մարդիկ
մարդկանցմէն մէկ բան ուզելու համար հազար հնարքներ են
պտուտում, հազար անգամ դաժ հնարքները խտտելով են
և ինչպէս դաս սերտում, և այնպէս ահուդողով ու պատիա-
ռանքով առաջ են գնում, ապա ի՞նչ քան ջանք և եռանդ է
հարկաւոր՝ երբ մէկը պատրաստի խօսել Աստուծոյ հետ,
թագաւորաց Թագաւորի և տիրոջների Տէրոջ հետ: Այդոյ
ազգի պա՛տելի ծնողներ, ամենքին էլ աղաչում ենք ի սէրն
Քրիստոսի տկանջ դնել այս խոնարհ առաջադիւթեանս:
Եթէ ձեր մատղաշ աղջկանց ուսումն ու դաստիարակութիւնն
աւելորդ և անպիտան համարի ձեր աշխարհական կենցա-
ղավարութեան և տնական կառավարութեան օղտին, այնու-
ամենայնիւ զեռ երեք զաթ հարկիւ պահանջում է ձեր մաղ-

թանքների և պաղատանքների Աստուծոյ հետ և աղօթքների համար օգնականութիւն : Պէտ չորս զաթ հարկիւ պահանջ վում է ձեր սուրբ եկեղեցւոյ ամբողջութիւնը պահելու համար , զեռ բերուպատիկ ստիպմունքով է պահանջուում ձեր անմահ հոգւոյ և ձեր զաւակների քնքուշ հոգւոյ փրկութեան համար (ուսմունքն ու դաստիարակութիւնը) : Բնութիւնն ստիպում է ձեր ծնողական գութը նախախնամ հոգացողութեամբ ջանալ և լաւացնել ձեր զաւակների սպաւայ երջանկութիւնը , և ի՞նչ երջանկութիւն կարող են տալ մահկանայութն՝ եթէ անուսում պահեն իրանց զաւակները սուրբ Պրքի զիտութենից , զրկեն գնտա այս կեանքումն փառաւոր աստուածախօսութենից , և միանգամայն հանդերձեալ կեանքումը Աստուծումէն : Հապա եկէք մեր ազգի ծնողներ , որ մինչև այսօր ժամանակը անհոգութեամբ կորցրած մեծ վնաս համարելով մեզ և քաղցրիկ ծնողներիդ , բռնեցէք զիտութեան զրօշակը , և ահա ձեր աչքով կտեսնէք ձեր աշխատանքի պրտուր : Ելնեցէք տեղ տեղ օրիորդների ուսումնարաններ , և ահա նոքա կմեծացնեն ձեր համար զիտուն , առաքինի և աստուածապաշտ աղջկերք : Եթէ զիտութեանց ուսումնարաններն մէկ ուրիշ ոչինչ օգուտ անեն նրանց՝ զո՞նե կհրաժարեցնեն գնտա պարապօրութենից , ծուլութենից , կկրթեն զիտութեան մէջ , կլուսաւորեն նոցա միտքը արեւտանիք գանելու , կշնեն իրանց մարդկանց համար ժրպլուխ և պրտակ , և ահա էստունք միայն է , միայն էստունք եմ ասում՝ որ կհասուցանեն ձեզ ձեր բոլոր ծախքը , պատճառ որ պարապօրութիւնն է ամենայն չարութեանց ծնող : Արանի լսելու տխանջներ լինին քան թէ վեր քաշելու քթեր :

ԳԼՈՒԽ Գ.

Օրիորդների գաստիարակութեան համար , որովհետեւ քրիստոնեայ են :

Եթէ մէկը՝ պէլացած նայէ միայն մեր Օրիորդների արտաքին կերպարանքների փառաւորութեան վերայ՝ ոտքից մինչև զլուխ , Աստուծոյ ճարտարութեան այն զեղեցիկ ա-

բարածին վերայ, անահաական կերպարանքի ձգողութեան հը-
րաշալի դորութեան վերայ, այնչափ ուրախութեամբ հիացած
իւր մտքի մէջ ցանկանում է նրանց ամենայն բան որ ինչ սի-
րուն, որ ինչ վայելուչ, և որ ինչ երանելին է նոցա վիճակին:
Այդ մենք էլ ենք ցանկանում, լուսաւորեալքն էլ են ցան-
կանում և բարբարոսներն էլ են ցանկանում: Իսկ դու հապա
ծնո՛ղ, ի՞նչ ես մտածում. քո մէջ՝ աստ՛, չէ՞ որ ցանկանալով
կցանկաս քո քնքուշ և աղնուհի զաւակիդ այն ամենը՝ որք
կարող են առնել վնաս միանգամայն հրեշտակ մարմնի մէջ:
Եթէ որ ճշմարտապէս ցանկանում ես, էլ ուրիշ միջոց չու-
նիս՝ քան զլուսումնարանները:

Եթէ մարմնի արտաքին կերպարանքով, որքան և սի-
րուն լինի՝ դեռ կարօտում է իւր վարք ու բարքը ուղղելու,
հոգին ու հանձարը կատարելագործելու, և յարմարացնելու
անձն մարդկային ամենայն բարեկարգ բնկերակցութեանը, ա-
պա ո՞րքան առաւել եթէ վեր առնես վնաս ինչպէս զքեզ բա-
նական հոգի. յատկապէս ստեղծւած իւր Արարչի և քո կա-
տարելութեանց կերպարանքին, և առաւել դաւար և քնքուշ
նիւթից քան թէ դու, որովհետեւ դու ստեղծւեցար հողից,
իսկ նա քո կողքից, ոչ միայն այս աշխարհի ամենայն լաւ ու
վատ զիպւածների մէջ քեզ միայն վիճակիկից և օգնական է՝
այլ և Առևտո՞րին թագաւորին ժողանդակից և արքայու-
թեան հաղորդ:

Ուսեալ օրիորդի անձնական օգտի համար՝ փոքր իշատէ
խօսեցինք վերև, այժմ խնդրում ենք համարձակութիւն խօ-
սել փոքր իշատէ ընդհանուր օգուտների վերայ՝ որք անպատ-
ճառ հեռւում են քրիստոնէական ուսմունքին և կրթութեան:

Եթէ ընդհանուր աշխարհի մէջ, թէ անցեալում թէ
ներկայում և թէ ապագայում նայինք միմիայն քրիստոնէա-
կան հաւատն է՝ ծաղկեցնող և տարածող քաղաքական կեանքի
և անական երջանկութեանց աստուածային և ծայրագոյն
բարոյականութեանց ձեռքով, զոր ոչ ոք չէ կարող ուրանալ:

Արեմն փոքրիկ կոյսն՝ որ հասակի հետ մեծանայ և այս աստուածային վարդապետութեան ուսման մէջ՝ կլինի աստուածատէր հարսն. մարդուն սիրող կին, քաղաքավարութեան օրինակ, ընկերութեան զարդ. հաւասարատես անտես, անասման ղթութիւն, հաւասարախնամ գշխոյ, հաւատացեալ բարեպաշտ, աղջկանց պարկեշտ ուսուցիչ, մանուկների բարեպաշտ դաստիարակ, եկեղեցւոյ հաստատութիւն, աշխարհի պարծանք:

Այսպիսի խմաստուն կանանց համար ասում էր Սողոմոն շինել իրանց աները և եօթն սխներ կանգնեցնել նրանց մէջ: Այսպիսի խմաստուն և աշխատասուր կանանց համար ազազակում էր նա թէ իրանց մարդկանց պատկենքն են: Բայց Հայաստան աւելի ևս կարաց և կարող է աւաջ բերել շատ երեւելի կանայք՝ որ եղած են և կլինեն մեր սուրբ եկեղեցւոյ հաստատութիւն և սին իրանց ղիտութեամբ և խմաստութեամբ:

Պարսից Յազկերտ թագաւորն իւր անդգայ արեղակն առած ձեռին (որ պաշտում էին Աստուծոյ տեղ)՝ պատրերազմում է Արդարութեան Արեղակի (Քրիստոսի) երկրպագորհների հետ, և իւր հանդիպող կրակի մոխիրը համարձակում էր ցաննել մեր խաչակիր նահատակների զլեխին: Արդան իւր նահատակներով ընդդէմ էր կանգնում նորա կամքին, բայց ո՞ր գէնքով ու գօրութեամբ, երբ բովանդակ աշխարհն երկառակութեան մէջ էր, և կնամարդի կայսրն (Յունաց Մարկիանոս) վախեցած՝ միայն իւր անձին խաղաղութիւնն էր ուզում: Ասա՛ հիմի, ի՞նչով:—Մայրական և իւր բարեպաշտ ուսմունքով: Պաա՛աւ որ նորա մայրն ընկելով Պարթեազկն սուրբ Սահակ հայրապետի դուստր, իւր հօրից սովորել էր սուրբ Գիրքը, և համարեա թէ կաթնի հետ աւել էր իւր որդեցը՝ Արդանին, Համազասպանին և Հմայեակին, քաջացրեց գեղեցիկ առաքինութեանց բարեպաշտութեամբ և

արիութեամբ : Այնպէս էին անում այն երջանիկ դարումը
և ամեն նախարարութեանց Տիկիններն :

Իայց սպանեցաւ Աշորդան սուրբ պատերազմումը քրիստոնէական հաւատի համար , և կարծում էր այն ժամանակ թէ աշխարհն օտնակոխ եղած կը կործանուի , քրիստոնէութիւնն էլ կվերջանայ արեւապաշտութեան մէջ ընկղմելով : Հէնց այդպէս էլ կլինէր , եթէ սուրբ կանայքն՝ այս Հայոց աշխարհի առաքելուհիքն հոգս չէին արել կրթելու և դաստիարակելու իրանց զաւակներին միանգամայն ներքին և արտաքին գիտութեանց մէջ :

Մեծ մասն համարեա թէ մեր բոլոր ուխտապահ նախարարների կապած էին Պարսից թագաւորի դռանը , ուրեմն Յագիկերտի և նորա յաջորդների ամբարիշտ կամքի կատարելուն ի՞նչ արդեւք կար : Պատասխանում ենք , ընդհանուր ՈՒՍՈՄՆ ժամանակի մարդկանց և կանանց : Մեր (պատմաբան) Ղազար Փարպեցին գրում է՝ «նահատակողների կանայքն , և Յագիկերտից կապածների կանայքն՝ թէպէտ նեղութեան մէջ էին , սակայն ուսումնառածներ էին , և ոչ թէ անհոգ և անպիտան կանանց պէս , այլ ինչպէս քաջ մարդիք՝ մանուկների մտաւոր օգտաբեր ուսումն էին հոգում : Եւ մտնուանդ (Զւիկ) սուրբ Աշորդանի եղբոր Հմայեակ նահատակի կինը , որ եղաւ անւանի կին զերսպանցեցաւ Հոյսատան աշխարհի բոլոր կանանց վերայ ամենայն լու և մտաւոր բնութեան մասունքներով , որ մեծացրեց և խրատեց Արայ բլրդեշի Աշուշայի տանը իւր որդւոցը , որովհետեւ Զւիկի քոյրն էր Աշուշայի կինն , : Եթէ կյօժարւի որ և իցէ կին այս կանանց վերջը , բայց և դաստիարակութեան հոգսը տեսնել , նոյն հեղինակն լիով գրում է : «Եւ մանուկներն այն տեղ մնաւ և մեծացած՝ յառաջագէյմներ և հոչակաւորներ էին ամենայն բանի մէջ , որք դեռ ևս՝ մանուկ հասակում՝ աւմէնքն էլ յաջողակ ու զարմանալի էին երևում մտքի տեսնելով , : Այսպէս ենք կամենում հայկազուն ծնողներին (խստ-

կանն է Վարկաթայի սուրբ Սանդուխտ կուսի ուսումնարանի հոգաբարձուհու վերայ, բայց մենք յոգնակի ենք գրում) ատենել տղերանց և աղջկանց ամենայն ուսմունքներով յաջողակներ և զարմանալի: Տես ահա այս օրիորդների դաստիարակութեան վախճանը. եթէ կապած նախարարների կանայքն և եթէ Հմայեկի Չիկ կինն իրանց մանկութեան ժամանակն չէին սովորել ուսումնի՝ չէին կարող մննդել և պատրաստել մեր աշխարհի և եկեղեցւոյ ազատութեան համար: Մայրական սնունդն յիրաւի կարէ շինել ամենայն աղային ինչպէս Վահան Մամիկոնեանին, և ամենայն աղջկան՝ ինչպէս Սահակադուխտ, որ է Սիւնեաց Ստեփանոս եպիսկոպոսի քոյրն, որի համար այսպէս է գրում Ստեփանոս Օրպելեան. «Սա յոյժ հմուտ էր, ասէ, երաժշտական արուեստին, որ վարագուրի ներսը նստած՝ սովորեցնում էր շատերին, և արաւ (այսինքն շարադրեց) քաղցր եղանակ կցորդներ և մեղեդիք, որոցմէն մէկն է Սրբուհի Մարիամ, որ իւր անւամբն է շարադրած», Որի զխառնութենն են Սահակադուխտ:

Իւլ ի՞նչ գրեմ մեր թագաւոր Աշոտ Ա. Մարիամ զբաւեր, և Գրիգոր Պալհաւունի (Մագիստրոսի) Շուշան տիկինի համար, և այն կանանց համար որ հին ժամանակում եղել են մայր և դայեակ կրթութեան և ուսման:

Տեսեք օրիորդների ընդհանուր դաստիարակութիւնը, թէ ի՞նչպէս կացաւ եկեղեցւոյ հաստատութեան սիւն այն ալէկոծւած դաշի մէջ. ապա ուրեմն հետեցէք (մայրեր) օրինակին՝ եթէ եկեղեցւոյ սէր ունիք, որպէս զի և ձեր աղջկերքն մայր դառնալով բարեճնունդ զաւակների՝ կարողանան ընծայել Ազգին Վարդան և Վահան, կամ գոնէ երաժիշտ Սահակադուխտ և հրաշաքան Շուշան:

ԳԼՈՒԽ Գ.

Օրիորդների դաստիարակութեան համար, որովհետեւ անաւես և մայրեր են:

Անհատն, այսինքն մէկ անձն չէ բաղկացնել մէկ տուն, այլ աշխարհագրական հասարակ կանոնով առած, պահանջ

ջում է գտնէ վեց հոգի տուն բաղկացնելու համար. որք են՝ սկեսառ, սկեսուր. մարդ ու կնիկ. որդիք, ծառայք և աղախիններ: Երդ այս անձինքների համարներից զանազան պաշտօններ են ծաղվում, որ ամենն էլ հարսնացուն սովորած և կրթւած գիտէ իրա տեղին ծառայել, պատուել, սիրել, սնուցանել, հրամայել, և միանգամայն խնամել, և այլն. մէկ այնպիսի անոյշ և լաւ կերպով՝ որ զործն երեւայ, ոչ թէ բընուած թեամբ՝ այլ կամեցողութենից առաջ եկած: — Այս հարսնութեան հաճոյական եղանակն՝ իսկապէս կարոտում է ունենալ ընդհանուր տեղեկութիւնք պատմութեանց, մարդկային ազգի բարք ու վարքին առ հասարակ, և որ մեծն է սուրբ Գրքի շուտ շուտ կարգալուն:

Սեր զրութեան երկրորդ մասն է տնտեսութիւնն, որ շատ հեշտ բան է թւում երբ լեքը տանից լեքը տուն է զընում քո աղջկիդ, բայց այնպէս չէ: Որովհետեւ շատ լեքը տներ դատարկեցան տանտիկիւնների անխելք կառավարութեամբ: Հապա նախ առաջին՝ հարկաւոր է նրան զիտեալ տնտեսական ուսումը. զիտեցածը զործքով կատարել, ոչ ձեռնափակ լինել և ոչ ձեռնաբաց, այլ միջին ճանապարհը բընել, որ է Զափաւորութիւն: Աս պէտք է և թւարանական զիտութեան տեղեակ լինել, որով եկամուտը կշռելով ծախսի հետ՝ աչք դցէ դէպ ի ինոյոգրութիւնը, և օրական ապրուստից դոնէ մէկ չնչին բան յետ դցէ նեղ օրւայ համար: Տընտես և տնարար կանայքն պիտի զիտենան չափս և կշիռք, ինչպէս և ամենայն բանի գինը և ինչութիւնը՝ թէ հագնելու և թէ ուտել խմելու, որ ծառաներին պատճառ չուայ իրան խաբելու առուտուրի մէջ: (Եւ եթէ այսպէս՝ աւելի լաւ կաննն ծնողքն՝ եթէ սեղանի և հանդերձեղէնի գնելու ծախսերը յանձնեն օրիորդներին, և կամ տան նրանց հաշուաւմարը (գալթարը), որ նոքա զրեն և վարժին): Ամենից աւելի պէտք է ունենան նոքա չափաւորութիւն իրանց շորերի և զարդերի մէջ. պատճառ որ զարդերի աւելորդութիւնն

մինչև անդամ շինում է նրանց ծաղը՝ իւր ամենայն կրթած ընկերակիցներին աչքումը։ Այլ թէպէտ անկարելի բաների հաշուումն է համարւում զարդերի քչացնելը նրանցմէն, բայց զեռ էլի ճար կայ։ Գիտութեան — ճշմարիտ գիտութիւնն ենք ասում, երբ խորը կարմատանայ նոցա մտքումը, և կառնուն քաղցրութեան ուղիղ ճաշակը, այն ժամանակ հէնց իրանք ոչ ինչ կհամարեն երկրի սոսկոյն զիրար* և գիտութիւնը կը համարեն իրանց թանկագին զարդ, որ ոչ գողը կգողանայ և ոչ ցեցը կապականէ։

Մեր ազգի . . . մէջ սակաւ տեղ մի տուն կվարւի մի տեսակ, կայ՝ որ յաջողակ, և կայ՝ որ զժբաղդ զիպւածներն փոխում են նորա արտաքին կառավարութիւնը զէպ ի ուրիշ կերպ վիճակ։ Բայց գիտութիւնն՝ որ առաջնորդ լինի տընարար տանտիկիներին՝ կառավարել յաջողութեան ժամանակին միլիոն, նայնը ձախորջութեան ժամանակ կչափաւորէ նորա ապրելու եղանակը, բաւականանալ քչով, և հարստութեան փոխանակ՝ ինքն լինում է իւր մարդուն միանդամայն միութարութիւն, ուրախութիւն և կատարելութիւն։ Տղէտ կոտրացածն նախատինքի արժանի կլինի. բայց զիտուն և կատարեալ աղքատացածն՝ աշխարհի ամսոսելու։

Տեսնենք այսուհետև և տանտիկնոջ պաշտօնը նորա միւս կողմով։ Այժմ դիցուք թէ նա մայր է, դու ասա՝ թէ երեսոյքը նորա չորս կողմով կլսլտում են, դու ասա՝ թէ հայերէն խօսքերով, որովհետև ազգասէր ծնողները ոչ մի ժամանակ չթողին այլազգի ծառաներին և ազախիններին սերմել նոցա մտաղաշ մտքումը իրանց օտար խօսքերը և բարքերը։ Այս բանի մէջ Հայ ծնօ՛ղ, ի՞նչն ես լաւ համարում քո ազջկայ համար քո թոռների դաստիարակութեան մասին։ Դեռ դպրոց գնալու հասած չեն, բայց կարող են իրանց բարբառով յայտնել իրանց կարիքը, սովորում են բարիքների հա-

* Ահեղէն, քարեղէն, մարգարտեղէն։

դար անուններ, չսովորի՞ն հապա և Գերագոյն Բարերարի անունը, որ նրանց ստեղծեց: **Զգիտե՞նա՞ն թէ օրական շնորհքի համար փոխարէնը ի՞նչ պիտի տան, չսովորի՞ն սիրել նրան, և նորա համար իրանց ընկերներին:** Եւ ի՞նչով կլինի այս ամենը, եթէ ինքն մայրն չգիտենայ ներքին և արտաքին զրեանքը: **Միայն ծնողների անհոգութիւնը դատարակելու համար տղայոցը նոցա մատղաշութեան առաջին հասակումը՝ պարտաւոր կանէ ծնողներին պատասխանատու լինել նոցա ապագայ վարք ու բարքի համար** **Աստուծոյ ահեղ դատաստանի առջևը, հապա ո՞ր կմնայ՝ եթէ ոմանք շարժւած դառն տգիտութենից մանաւանդ թէ և դատնաւոյն ամբարշտութենից՝ փոխանակ սերմանելու մատղաշ երեխայի վարքի և պողարեր բարեխառն դալար մտքի մէջ ազնիւ սննդեան և աստուածային ամենաքաղցր և անոյշ ուսման առողջարար սերմորէնքը՝ սովորեցնեն նրանց անպատշաճ կատակներ (մասխարութիւն) և չլսած աններկի յիշոցներ. մտածելով՝ թէ տղայն՝ դեռ փոքր է, և չար ուսմունքն չեն ներգործել նորա մէջ: Ուստի և փոխանակ լացելը և կլտրելու այնպիսի վատութիւնքը, աւելի ու աւելի յորդորում են տղային, և իրանք անզգայի պէս նստած ծիծաղում են:** **Ո՞վ վարձութիւն, որի վախճանն է վաւակների և միանգամայն ծնողների անհնարին կորուստը:** **Այսպիսի չար սովորեցնող ծնողներն ունէին և չար վաւակներ Բեռուզվայի մէջ, որք տեսնելով Եղիսէին անցկենալիս այն կողմով գոռացին՝ «Ել—կնտակը (չուրս եկաւ քաջալը) ել—կնտակը», : Սուրբ Գիրքն կոչում է նրանց փոքր մանուկներ, և սրանց ի՞նչ մեղք որ գոռում էին Աստուծոյ մարդարէի վերայ՝ թէ «Ել կնտակ, ել կնտակ», : Բայց և այնպէս՝ սուրբ Գիրքն ջոկ ստորագրում է վարհուրելի հեռեանքը: Յետ դարձաւ ասում է՝ մարդարէն, տեսաւ նրանց որ պստիկ երեխայք էին, սակայն անիծեց նրանց Աստուծոյ անունով, և ասաց «մեղքի և դատարկութեան որդիք: Եւ չուրս եկան անա-**

պատից երկու արջ, ու պատուեցին նրանցմէն քառասուն ու երկու երկխայ, : Տեսնում ես որ երկխանց փոքրկութիւնը, կամ նոցա անհասակ լինելը ոչինչ արգելք չեղաւ Աստուծոյ արդար պատուհասին, և դեռ զուէ ծնօղ, կհամարձակւին Աստուծոյ պատւիրանքի հակառակ, եկեղեցւոյ օրէնքների հակառակ, և ամենայն ընկերութեան բարի անդեան հակառակ՝ նոցա մատուալ մտքումը չար բան սերմանել, և բարի բան հնձելու աչք ունենալ : Զէ չէ այդ քո ունայն կարծիքդ հեռի տար. ոչ ոք երբէք քաղեց տատաշից թուղ, կամ փըշից՝ խաղող :

Ընհող ծնողների մեծագոյն յանցանքներից մէկն այն է, որ իրանց ընդէական հանգստութեան համար սկսում են ահալի անուններով և աներեւոյթ էակներով և խրաւելակներով (աշմաշուշայ) վախեցնել իրանց մատուալ զաւակներին, ասելով՝ «զրոյն տանի քեզ, դէն տանի», և ինչ որ այսպիսի խառնիխուռն արարածներ կան : Որովք ո՛չ միայն թէ շատ անգամ յանկարծամահ են անում նրանց, այլ նա և միշտ վախկոտ և ննայիտան համարեա՝ թէ մարդամիջութեան և ընկերութեան մէջ :

Մենք կամք չունինք այս սովորութեան անպիտանութիւնը և նոցա չարաչար և տխրալի հեռեանքները մէկ մէկ հաշուել, բաւական է ասել, թէ քիչ աւել, որ իւր տղայութեան հասակում անսնունդ և անուսումն եղաւ, օրինաւոր հօր կամ մօր անուն ժառանգեց :

Աստուծմէն յետոյ ծնողքն են պատճառ իրանց զաւակներին, և ինչպէս Աստուած վերեւից թափում է նոցա վերայ իւր առատ ողորմութեան և խնամքի շնորհքը, այնպէս էլ ծնողքն պարտական են միշտ աշխատել և կաթնի հետ ծծել տալ նրանց ամենայն քաղցրութեամբ և խնամքով աստուածսիրութիւն, բարեպաշտութիւն և ազգասիրութիւն : Միանգամայն ասել, եթէ ուսեալ օրիորդներ մայր չդառնան մեր աղջի ապագայ սերունդներին, ոչ ճէնաց հարստութիւնն,

և ոչ Եւրոպայի արհեստներն բաւական կլինին մերերի բնաւորութիւնը փոխել վատթարից դէպ ի լաւ կողմը: Այնքան անջնջելի և խորն են ապաւորուած երեխանց մտքի մէջ մայրական ուսումն ու դաստիարակութիւնը մանուկ հասակում՝ մինչև որ տառերի արտասանութիւնն էլ անկարելի է յետոյ կանոնաւոր ուսմունքով ուղղել:

Մէկ ժամանակ պատահելով Առստանդնուպօլսումը Մըխիթարեան մի քանի վարդապետներին իրարու հետ խօսելիս՝ մօտ գնացի նոցա միջի ծերին՝ հարցրի «Թէ Հայր՝ Հայաստանցի՞ ես,»: Պատասխանեց «Այո՛», : Իսկ Հօրմիզեան հայր Պէտրոք վարդապետն զարմանալով հարցրեց ինձ, «Թէ ի՞նչպէս ճանաչեցիր նրան,»: Պատասխանեցի՝ Ճ. Զ. տառերի արտասանելուց: Արկնեց. «ապա մենք ի՞նչպէս ենք արտասանում,»: Ասացի դուք ուրիշ տեսակ ձայն հանելով, ինչպէս այս տեղի սովորութիւնն է:—«Այդ առաջանում է, աւսաց, մեր մայրական դաստիարակութենից, որ միանգամայն այդպէս սովորած, չենք կարում յետոյ փոխել նոյնը,»: Այս խօսակցութեան մէջ Հ. Պէտրոք վարդապետն ՄԵՔ ասելով՝ և միւս գիտնականների դասն էլ՝ որ այն տեղ կային, մէջ էր բերում: Այդ՝ եթէ մեր ազգի այնպիսի երեւելի և հոյակապ մարդիքը, որոց անպաղար աշխատութեանցը մեր Ազգի զրազիտութիւնն պարտական է՝ չեն կարողանում մօրից սովորածը փոխել, հեշտ բան է ուրիշների համար փոխել, բարին դէպ ի չար կամ չարը դէպ ի բարին, որ մանկութեան ժամանակ սովորել են մօր դաստիարակութեան հետ: Քա՛ւ լիցի, կաթնի հետ մտածը՝ հոգւոյ տալու հետ դուրս կգայ: Հապա աշխատինք ընտիր՝ Ազգ, քանի որ ձեռքերնիս ժամանակ կայ՝ ջանք անել, և ուսումնարանական գիտութիւններով կրթել մեր ազգի ապագայ ծնողներին, որպէս զի կարողանանք ապահովել մոքերը տգիտութեան երկիւղից և ամենայն չար հետեւանքներից:

ԳԼՈՒԽ Ե.

Մեր օրիորդների զտատարակութեան վերայ ըստ որում Հայ են :

Օրիորդների համար պէտք են հրապարակական ուսումնարաններ : Քան զի քո որդիքը սովորելով ասան մէջ՝ միայն իրանցն են տեսնում և իրանց վարժապետին որ շատ անգամ զանց է անում՝ կամ քաշւում է ծնողներից խրատել, յանդիմանել և սաստել նրանց ինչպէս հարկն է : Ուստի և նոցա բնական կամապաշտութիւնն դնալով դնում է և զօրանում հասակի հետ իւր ծնողաց համար ցաւ և ոգեմաշութիւն : Իսկ հրապարակական դպրոցում, եթէ վարժապետուհին կատարեալ է իւր պաշտօնի մէջ, նորա օրինակով յառաջագէմ և ուսումնասէր աշակերտուհիքն սիրտ առած աշխատում են ուսման, և վատթարներից ու ծոյլերից հեռանալով՝ դէպ ի լաւ կողմն են գնում : Օրւր և ունայն է կարծիքն, որ մի քանիսն ունին, իբր թէ իրանց որդիքն վատ օրինակներով դպրոցումը վատանում են, քան թէ լաւերով կարողանան լաւանալ : Օր թէ նոցա բնութիւնը առաջուց չլինի սպականւած, թէ ծնողքն ցոյց տւած չլինին իրանց զլուխը վատ օրինակ, և թէ մէկը ազգականներից և տանըցիքներից չլինի սերմած նորա մատղաշ մաքի մէջ մոլորութեան ուսմունքներ ամենեւին հաւատալի չէ՝ թէ հրապարակական դպրոցում, ուր չարք միշտ պատժւում է, և լաւերը պատկւում են իրանց աչքի առջև, նոցա վարքն ու բարքը տպականին : Աս և եթէ վարժապետն կամ վարժապետուհին նւաճած չլինի հարուստների կամքի տակ, և չիցէ վարձած՝ որպէս ողորմութեան սպասող, այլ անկախ և ազատաբար վարէ ըստ կանոնի իւր իշխանութիւնը կամապաշտին և անհրապարկին պատժել, հեզ և ուսումնասէրին պատուել՝ անկարելի է եթէ լաւ նպատակին չհասնի քո որդին * :

* Առնանաբանն խօսում է վարժապետների բուն իրաւունք-

Հարկաւոր է մեր օրիորդներին առաւելապէս դաստիարակութիւն, ըստ որում Հայ, այն պատճառաւ՝ որ իսկզբանէ յաւիտենից մեր Ազգին վաճառական լինելով թէ խաղաղութեան և թէ խռովութեան ժամանակ, պարտաւորւած են միշտ վաճառականութեամբ շրջիլ ամենայն աշխարհ: Ապրկացողն այս գործքի յարմարութիւնը որ աստիճանի մէջ էլ ձեռնդէ ինչպէս իւր կամքն է, դեռ հեռացածներն անկուշտ ցանկութեամբ իրանց անական որպիսութեանց խմանալուն են փափաքում, և ընտանիքն էլ նոյն չափով կարօտում են խմանալ իրանց ճանապարհորդ ընտանու առողջութեան և առուտուրի հանգամանքները: Այլ ահա այս տեղից ծնում է նամակագրութիւն գիտենալու հարկաւորութիւնը, որ Ազգի արական և իգական սեռին իմիասին է պարտաւորում:

Վաճառականի գործն այնքան արթնութիւն է պահանջում, որչափ և քաղաքական կառավարութեան, և նորա ընտանիքը են նորա խորհրդապահները և անական խորհրդականները. արդ՝ եթէ նոքա չունենան զիտութիւն, որ կարողանան իմացանել միմեանց խորհուրդները, վիճակը, և տան հանգամանքները, քաղաքինը և աշխարհինը, որի մէջ բնակվում են, աես թէ քանի՜ անկարգութիւնք և ֆլամներ առաջ կգան:

Ների վերայ, բայց չէ զիտացել թէ այժմ մեր Հայոց ազգային ուսումնարանների մէջ վարժապետներն ոչինչ ներդրածութիւն և ազդեցութիւն չունին, այլ են ինչպէս մտթեմաթիկայի մէջ զրօն. (0), ըստ որում ամենայն տեղ ուսումնարաններն ունենով հոգաբարձուք և տեսուչներ, վարժապետների իրաւունքները ըստ ամենայնի այնպէս է կտրած՝ որ աշակերտին եթէ ասի “ուղիղ նստիր”, հակառակ պատասխանը կտանայ. և կան վարժապետներ, որ վարձկանի պէս ակն ունելով ողորմութեան, սուս ու փուս կան, և ոչինչ նկատողութիւն չունին աշակերտների վարք ու բարքի և ուսման վերայ:

Օրինակի համար բերենք մէկ կամ երկու ճշմարիտ անց-
քեր որ պատահեցան փոքր ժամանակով առաջ Ջուղայում:
Մէկ մարդ իւր կինը թողնելով իւր մօր մօտ գալիս է Հընդ-
կաստան լանկելու. և մի քանի ժամանակից յետոյ ստանում
է ջոկ ջոկ նամակներ իւր մօրից և կնոջից միմեանց վերայ
զանդատներ: Օտարականն մոռանալով աջ ու ձախ պատա-
հած հոգսերը օտարութեան մէջ, աշխատում է երկուսին էլ
ջոկ ջոկ պատասխան գրել և համոզել զէպ ի խաղաղութիւն:
Ապարազդութեամբ ոչ մէկն էլ նրանցմէն զիր չզիտենալով՝
տանում են նամակներն իրանց թաղի իրիցի մօտ՝ որ կար-
գայ: Արդում է՝ երկուսին էլ ասում է նամակների միաքը:
Հիմի տես՝ թէ ի՞նչպէս երկուսի խորհուրդներն էլ յայա-
նըւեցան: Սկեսուրն չարանում է հարսի վերայ և հարսն էլ
աւելի սկեսիւր վերայ, որ այնչափ հեռաւոր տեղ հասցըին
իրանց զանգատները: Որից ծագում է տան մէջ ամեն օր
անպակաս խռովութիւն և անհամութիւն:

Բայց զեռ այս ամենը ցուերի սկիզբն է, որովհետեւ այն
զբաղէտը կամ սրբալիծն քաջանայն, որ այն թղթերը կար-
գաց սխտում է հրատարակել ամեն տեղ թէ այս անուն հարսն
ու սկեսուրը այս տեսակ նամակներ են գրել: Ժողովուրդի մէջ
ընկնում է քչփչոց, և կրակը հեանուհեալ վառւելով այրում
է միանգամայն տունը և տանտիկիններին: Ահա քեզ առա-
ջին աստիճան ազիտութեան Ազգի կանանց: (Այսպէս
անգրագիտութեան պատճառաւ իրանց տան ծածուկ խոր-
հուրդները յայտնում են զիր գիտացողին, և սա հրատարա-
կում է, որից պատճառում է տան վնասը):

Աւերիւրդ եմ համարում կրկնել այս տեղ թէ պէտք է
մեր օրիորդներին դաստիարակութիւն, բայց որում են Հայ՝
առնելով և մեր Ազգի առաջնորդութենից զէպ ի քաղաքա-
վարի կեանքի ընկերութիւնը, որպէս և Աստուծոյ զանազան
շնորհքներից սեպհականած մեր աշխարհին՝ Այս նահապետի
ժամանակով, և նորա որդւոց և թոռների՝ 450 տարի միջո-

ցում* ապրելով Մոյ Հայաստանում ջրհեղեղից յետոյ :
Ի՞նչ երանութիւն էր մեզ, եթէ մեր ամենայն ծնողներն
գիտէին և գաստիարակէին մեզ Հայոց ազգի այս մեծ ար-
տօնութեան մէջ : Եթէ մենք մեր պատւին անծանօթ գը-
տանւինք, ապա ի՞նչ մեղադրութիւն և ուրիշ ազգերից, բայց
այդպէս չէ, ժամանակն դուռն է հասել, որ մեր օրիորդներն
այսուհետեւ մայր լինին որդւոց, ոչ միայն ծնանելով՝ այլ
անդէլով, և կաթնի հետ ծծել տալով Հայաստանի Աստ-
ուածատուր պատիւը :

ԳԼՈՒԽ Բ.

Օրիորդների գաստիարակութիւնն ըստ որում ըն-
կերակցութեան զարդեր են :

Այրենի մեծացած ազգերի բարբարոսութիւնն, որ ու-
չինչ աւելի էր ճանաչում քան զմարմնի զազանային ուժը, և
հանճարաւոր արւեստը՝ իւր որսորդութիւնը, միշտ անար-
գանքով էր նայում կնոջ վերայ, ինչպէս իւր տան տկար և
անպիտան անդամի վերայ : Եւ այս տեղից է՝ որ անյիշատակ
դարերից** կանայքը ինչպէս ստրուկ և աղախին էին համար-
ւած, զրկեցան ամենայն քաղաքականութենից և ուսումնա-
կան կրթութենից : Բայց երբ որ սկսան մարդիք աւելի քա-
ղաքականութեան հետեւիլ, և ազգը ազգի հետ շաղկապ ու-
նենալ՝ քիչ քիչ ծաղկեցաւ նոցա մէջ զիտութիւն, և ժա-
մանակ ժամանակ մեծագործ և խելօք կանայք, ինչպէս որ
արական հոգւով ու մտքով երևեցած՝ ընդհանուր սեռի հա-

* Մոյ նահապեան ջրհեղեղից յետոյ չէ ապրել 450 տա-
րի, զի նորա բոլոր կեանքն էր 950 տարի, ջրհեղեղն եղաւ
նորա 600 տարեկան ժամանակն, ուրեմն նրամէն յետոյ ապ-
րեցաւ 350 տարի :

** Անյիշատակ դար՝ կնշանակէ անյայտ ժամանակ :

մար բացին ընդարձակ ճանապարհ մասնել արականների հետ ընկերութիւն և հաւասարութիւն :

Նա և առաջին դարուց (Ջրհեղեղից յետոյ) սկսած անդադար պատերազմներն պակասացնելով արականի թիւը՝ շատացրեց իգականի դասը , որ պատճառելով բազմակնութեան սկիզբն , ցածացրեց շատ փափուկ սեռի (կանանց) յարգը . և նրանց էն խումբ խումբ ժողովեց մէկ կանանոցի (հարավսանայի) մէջ . անելով զոհ մարդկանց յիմարական նախանձին և կասկածանքին , և փակեց հեռացրեց նրանց ամենայն ընկերութիւնից , ինչպէս հիմա էլ տեսնում ենք Օսմանցւոց և Պարսից մէջ , ուրիշ տեղ էլ : Մեր գերութիւնը ընկնելով այսպիսի ազգերի ներքոյ՝ հինգ հարիւր տարուց սկսեալ՝ մենք էլ նոցա պէս սովորեցինք , ոչ թէ մեր կանանցը ժողովել մէկ տեղ , այլ՝ պատերի և վարագուրների տակ պահել նրանց , զըկելով ամենայն կենցաղօգուտ և պիտանի գիտութիւններից , որով մէկ ժամանակ Հայոց աշխարհի ակիկներն , ճշմարիտ պարծանքի պտուղներ տւին :

Տեսա՛ր կարդացող , որ մեր օրիորդներին զըկելը պիտանի ուսմունքներից և կրթութիւնից՝ մեր ազգին չէ բնական , այլ թէ դերութեան հեռեանքներն են սովորութիւնն և անկրթութիւնն : Այդ անցկացաւ դերութիւնն , ընդէն՝ ապա սարկութեան (սովորութեան) շղթաները չեն կտրուում : Տգիտութեամբ ընկանք՝ աշխատինք գիտութեամբ կրկին կանգնիլ :

Նախախնամ Երարչութիւնն շնեց նրանցը ընկերութեան համար , այս՝ և մեր ընկերութեան վարդի համար , եթէ մենք էլ վայրենաբարոյ ազգերի պէս մերթնեք նրանց՝ կմեղանչենք Եսաուծոյ խմաստութեան առջև , որ ստեղծեց մարդուն : Մէնակ Մարդ անունով՝ ամաչեցնում է ամենայն մարդուն , իբրև կիսարարած և պակասաւոր , զի մարդկութեան նախահայրն՝ որ ամենայն կենդանեաց անուն դրաւ , չգտաւ իւր նմանը , մինչև որ չտեսաւ իւր կնոջը , իւր կեանքը , և նրա-

մով միասին եղաւ մի մարդ : «Այս եղիցին երկուքին 'ի մարմին մի,» :

Բնութիւնն հոգածու մայրութեամբ խնամ տարաւ պարզեւել նրանց ամենայն որ ինչ նազելի, քնքուշ, և վայելուչն է. որպէս զի նոքա մեզ կանայք լինին, այսինքն կեանք, օգնութիւն և մխիթարութիւն մեր ամենայն կեանքի մէջ, և մենք խնայե՞նք նրանց կրթութիւն մեր համար, որ աւելի տաշելով և կոկելով բնութեան կոպտութիւնը՝ շինե նրանց մեր ամենայն կարիքների մէջ օգնականներ :

«Ահ ի՞նչ հարկաւոր են մեր աղջկանց ուսմունք, որ ոչ կոյս են լինելու և ոչ ապաշխարող,» ասում են մի քանիսը :

Պատասխանում ենք :— Խաբւում էք Պա՛րոններ. կոյսեւրին և ապաշխարողներին հարկաւոր չեն այնքան ուսմունք և կրթութիւնք իրանց չոր ու ցամաք գլուխները պահելու համար, որքան ձեր աղջկանց որք կատարեալ հասակներում, և հէնց հիմիկ էլ պարտաւոր են ոչ թէ միայն իրանց գլխին՝ այլ ձեզ ծնողներիդ ծառայել և հաճոյանալ, իրանց մեծ եղբայրներին քոյր դառնալ ամենայն հնազանդութեամբ և ընտանեկան սիրով, փոքր եղբայրներին կամ քոյրերին անպակ ժամանակին մայր լինել, ծերերին պատուել, պառաւներին՝ յարգել, զրացիներին սէրը շահել, հիւրերին պատիւ տալ, անծանօթների հետ համեստութեամբ շարժիլ, ծանօթների հետ վարւիլ, օրէ ցօր տան հոգսը կարգաւորել, մօր կամ հօր ամենայն աչքով արած բաներին պատրաստ լինիլ, իւր և ծրնողների հոգւոյ համար ազօթել Աստուծոյն, և այսպիսի հազարաւոր անական կարիքները անպակաս լրացնել : Այս ասածներէս ո՞րին հարկաւորութիւն ունի կոյսն կամ ապաշխարողն : Ապա՛ ուրեմն հեռու կացէք այդ սնտոխ կարծիքներից. և որ մինչև հիմայ կոյր զկուրացն (քօռէքօռ)՝ ջանացէք այսուհետև օրինաւոր կրթութեամբ ուսուցանել նրանց անտեսական և ընկերական կեանքի լաւագոյն եղանակը : Այո չկայ կանոն այբեւարանում կամ քերականութենում մէկ որ սո-

վորեցնէ, քո աղջկան թէ ի՞նչպէս կարէ իւր եղբօր զգեստը, կամ հօր դուլըն զործել, այլ սակայն կանոններն, որ նոքա սովորեցնում են՝ մէկ այնպիսի լուսաւորութիւն է տալիս նրանց մտքերին, որ մէկ տարւայ արտաքին ուսանելիքը, երեք ամսւայ մէջ հասկանալ: Թուարանութիւնն դանկ ու փող չէ, բայց շատ սաստիկ է պահում երկուսինն էլ: Աւետաներն մէկմէկու առաջնորդներ են, այլ զիր զխանալն՝ աւմենայն բանի: Ի՞նչ էս ասում հիմա ո՞ր ծնօղ. էլի կոյսերի՞ և ապաշխարողների համար է հարկաւոր զխաւթիւնն էս պարտականութեանց և պաշտամունքների, իսկ քո աղջկանց համար՝ ո՛չ:

Ամենայն իմաստուն վճիռ, ուրեմն ընդհանուր Աւրոպայում մէկ կենտ արու էլ չպիտի գտանւի, որովհետեւ հազիւ թէ գտանւի մէկ տեղ այն լուսաւորեալ ազգերի մէջ կին, որ չզիտենայ կարդալ ու գրել:

Ասում են թէ, աղջկանց պէտք չէ դաստիարակութիւն, զի սիրահարներին գրեր են դրում:

Ամերիկացի Ֆրանկլին մեծն՝ ասաց մէկ ժամանակ. «Եթէ մարդիկ այսքան չար լինին որ հաւատ ունին. ի՞նչ կլինէին առանց հաւատի,»: Աւմենք ասում ենք, եթէ օրինորդներն ուսմունքով և կրթութեամբ կարգից դուրս վարեն, ի՞նչ կերպ կեանք կվարէին ապա՝ առանց ուսմունքի և կրթութեան: Բայց աւելի հաւանեալ եմ, թէ՝

Պարծանք հայուհեաց,

Հիմնի յաւէտ յայս,

Չառնել ինչ ընդդէմ

Պատույ և փառաց:

Ո՞ր երբէք մղեաց

Պատերազմ ՚ի հայս:

Եւ պաշտպանութիւն

Սրբութեան կանանց:

ԳԼՈՒԽ Է.

Օրիորդների դաստիարակութեան համար, որով
հետեւ նոր բան չէ:

Վ Ե Ր Ք Ե Բ Ե Ն

Եռաջին զլուսներումն ցոյց տւինք, թէ ինչպէս արա-
կան և իզական նախկին դպրոցների սկզբնաւորութիւնը բաց-
ւելով Հայաստանում, տարածւեցաւ ամենայն աշխարհի մէջ
նորա որդւոց և աղջկանց հետ:

Եյլ և ցոյց տւինք՝ թէ ինչպէս կրթւած կանայքն մեր
աշխարհում, ոչ միայն սկզբնական հեղինակներ հանդիսացան
Եստուածօրհներգ զրւածների, այլ և սէւն և հաստատու-
թիւն եղան մեր սուրբ Ահեղեցուն, Պարսից կրօնապաշտ
Թադաւորների կատաղած կամքի ընդդէմ:

Յոյց կտանք այսուհետեւ և այս ուսման շարունակու-
թիւնը՝ այն երանելի կանանցմէն անկաւոր մինչև մեր օրերը,
և նորա այժմեան տարածելը Եմենակալի ողորմութեամբ
ամենայն տեղում կան մեր ազգը, թէ բուն Հայաստանում,
և թէ նորա զաղթականներում:

Թէպէտ Հայաստան երկիրը ոտնատակ եղաւ անգութ
բարբարոսներից, բայց որքան պակսեցաւ այս աշխարհի ար-
տաքին փառքերից և միտթարութիւններից, այնքան և ա-
ւելցաւ հաւատով դէպ ի երկնաւոր փառքը: Որքան քանդ-
ւեցան զիւղաքաղաքներ և գեղեր, այնքան վանքեր և կու-
սանոցներ աւելցան, որոց պռօշների շարժիլն է սաղմոս ա-
սելը: Եյս սրբազան և Եստուածազուժար միաբանութիւնն
էին Հայոց աշխարհի՝ որ անթիւ ահ ու զոդից և արիւն-
հեղութիւնից պահեցին և հասցրին մեզ մեր լեզուն և մեր
աշխարհի ուսմունքը: Եյս սրբազան եղբայրութիւնն և քոյ-
րութիւնն էին, որ վառ պահեցին մեր բարեպաշտ ազգի ջեր-
մեռանդութեան հուրը՝ դէպ ի երկնաւոր Արքայպետի հա-

Լատը : Եյս առաքելաշնորհ մենաստաններն էին , որ ինչպէս
զովացնող աղբիւրի ակներ վազելով մեր անապատացած աշ-
խարհի անբաւ ամացութեան մէջ , Հայոց աշխարհի քրիս-
տոնէից և քրիստոնէութեան ճշնուոր ճանապարհորդների
ծարաւը զովացրին այս և այն կեանքում : Մեր զլեաւոր վե-
ճակների մէջ չէ պակասել երբեք կուսանոց , և ինչպէս աչքով
տեսնող և փորձ առնող մանկութեան ժամանակ՝ ոչ մէկին
աղայոցմէն զրկեց աստուածային զիտութեան թաժայ կաթնից :
Եյս , յիշումեմ , յիշումեմ , բայց երանի թէ նոյն անմեղու-
թեամբ՝ որով և սխեցի — երբ Աքուլիսում , մեր Գողթան
գաւառի կոչւած զիւղաքաղաքում , որ աշակերտ էի Հայաս-
տանեայց Մայր Աթոռի ուսումնարանում , կրկին աշակերտ
գարձայ Շողանի մայրական ուսմանը , սովորելով իմ Աս-
տուծոյս օրհներգութեան երգերը : Այլ եթէ կարողանամ
ճմլել և մլել ուշքս հեռաւոր օտարութեան պղտորւած բզ-
բադանքից , կարող եմ շատերին ասած բերել մեր աշխարհի
երևելի և անւանի մարդկանցմէն , որ նախ մայրերին և կոյ-
սերին աշակերտելով՝ հասան իրանց զիտութեան ծայրագոյն
կատարելութեան չափին : Արանի՛ . հազար երանի մեր աշ-
խարհին , որ այսպիսի աստուածադուամար սուրբ կանանցով լի է :

Ենցեալ դարի վերջին մօտերքը , երբ Հնդկաստանի Ալե-
կաթա և Մադրաս քաղաքներն փայլում էին զպրոցներով և
ստորանքներով , և Աղլիս պատանեակներու կոյսերին ուս-
մունքով և կրթութենով առատացնում էին եթէ մէկը զը-
նալով Օսմանեան երկիրը խօսել էր աշխարհի օրիորդների
գասախարակութեան վերայ , եթէ չէին քարկոծել՝ անպատ-
ճառ հերձաւածող մարդ կհամարէին , և կարտաքսէին : Իսկ
հիմա՝ թող Առտանյնուպօլսումը՝ ուր բարձրադաս պայ-
ծառանում է միայն օրիորդների Մեսրոպեան մայր ուսում-
նարանը՝ ուրիշ շատ մեծ ու փոքր զպրոցներով , այլ և ալ-
նական գասախարակութիւններով , նաև Մեծ և Փոքր Հա-
յաստանի համարեա թէ ամենայն քաղաքներում , ուր զը-

տանւում են յիսուն տուն՝ այն տեղ գտանւում են և Հայոց աղջկանց համար դպրոցներ :

Ոչ իհաւատար, թէ Բէնդան՝ փոքրիկ զիւղն շինած Տաւրիկի լեռան մէկ քնջնումը՝ Եփրատ գետի ափը, ցոյց տայ գնացող եկող ճանապարհորդներին իւր հրաշակերտ ազգային դպրոցը երկու սրահ բաժանւած, մէկը տղայոց համար, և մէկը աղջկանց համար, սակայն և այնպէս անսայ այն տեղ դպրոցները, որ անդական Հայոց ընկերութեամբ շինեց մեծանուն Պէորդ Լմիրայն, և անդադար աշխատում էր նորա պայծառութեան և առաջադիմութեան համար :

Արբի, որ թէպէտ առաջ Մեծ Հայոց Երարատեան նահանգի երեւելի զիւղաքաղաք էր՝ Երայի լեռան փեշի մօտ, սակայն թահմաշ զուլի՝ Նատր շահը՝ քարուքանդ արաւ : Իսկ այժմ, կրկնայարկ (երկու էտաժ) դպրոցներով է պայծառանում տղայոց և աղջկանց կրթելով, ինչպէս և ուրիշ դաւառներում * :

Տես ընթերցող՝ փոքրներից միայն երկուսը և համարեալ թէ աննշաններիցն ենք բերում՝ օրինակ, որով ոչ թէ կամեւում եմ ասել, թէ մէկը միայն էր Տաւրիկէում և միւսը Երարատեան գաւառում, այլ այն թէ՝ ողորմութեամբ Եստուծոյ այժմ մեր աշխարհը ծաղկած է դպրոցներով ամենայն տեղ, ոչ միայն արականների համար՝ այլ և իգականների :

Օ՛խ հիմա հռչակւած են ամենայն տեղ նշանաւոր ուսումնարաններ Երարատի, Սիւնեաց, Եղւանից, Տփլիսու, Աշտարխանի, Նոր Նախիջևանի, Պօլսի, Օմիււռնիոյ, և ուրիշ տեղերում, ուր մեր ազգը փութած է **, որոց մանրա-

* Արբի աղջկանց ուսումնարանն ամենեւին չեմ տեսած . հինգ տարի առաջ, այսինքն մինչև 1861 թիւը : Իսկ տղայոցը ըստ ամենայնի թոյլու հին կոպիտ սովորութեամբ այսինքն է սաղմոս և ժամադիրք . բայց կրթութիւն ոչերբէք :

** Եյս տեղերի դպրոցներն բացի Պօլսից և Օմիււռնայից

մասն պատմութիւնը եթէ կամենայինք ասել՝ մեր բանախօսութեան չափը կանցնէր :

Եւ ի՞նչու եմ ընթերցողների միտքը զէպ ի հեռաւոր և անծանօթները ման ածում, ո՛չ սպառքէն մեր երանելի նախահայրները և հիմնադիրները մեր Մարգարաթիւան Ղեմարանին մտածեցին և հաստատեցին այն, և երկար տարիքներով շարունակ կրթեցին նորա մէջ՝ ոչ միայն աղայք, այլ և մեր օրիորդներին աղղային և օտարազգի ուսմունքների մէջ : Այո արին, — և փառք եմ տալի նոցա անմահ յիշատակներին, որով հաստատում է իմ այն խոնարհ դատողութիւնը թէ՛ օրիորդների դաստիարակութիւնը պէտք է, որովհետեւ նոր բան չէ. այլ ՚ի սկզբանէ յաւիտենից սկսած է և շարունակ հասել է մինչև մեզ :

Այժմ հերիք է, ընթերցող : Թէ իմանաս ո՞ր աստիճանի դասն կսկծանքների մէջ պառկած էի որ զրեցի այս փոքր հատուկուոր ճառը, իսկոյն կշարժւիս զէպ ի կարեկցութիւն և զութ. և եթէ քո սիրով սնւած զաւակներդ սէրը չստիպէ քեզ, զոնէ զիջանելով զէպ ի ցաւազար զբաւ իմ փափազը, աստուածսիրաբար և ազգասիրաբար կլսես իմ սրտի պաղատանքներին, և քո ամենայն պարոնութեամբ՝ կջանաս օր առաջ հաստատուել դպրոց մեր օրիորդների դաստիարակութեան համար, որով ինչպէս հաստատ հաւատում եմ, կստանաս շահ քո անձին և քո ազգին Յիսուսի Քրիստոսի անսպառելի երանութիւնը, որ ասաց «Թայլ տուք մանկուոյդ զալ առ իս, և մի՛ արգելուցուք», :

էին արական սեռի. իսկ 1862 թւից Ռուսաստանի ամենայն հայաբնակ քաղաքներում և մեծ զեղերում բացւեցան ո՛չ միայն աղղային արականի՝ այլ և իգական քնքուշ սեռի ուսումնարաններ, մանաւանդ Ռուսաց տէրութեան մէջ, որի ցուցակը տոանձին պարտք կհամարենք հրատարակել նոցա պատճառների անուններով :

ՍՏՈՐԵԳՐՈՒԹԻՒՆ ԹԻՖԼԻՉՈՅ

Ամենայն ազդ, ինչքան որ կայ աշխարհքի երեսին պահել է իրա ծագման, քաղաքների և բերդերի շինութեանց ժամանակագրութիւնքը, թաղաւորութեան սկզբնաւորութիւնը, բարձրանալու և ընկնելու, արհեստների, վաճառականութեան և զրահանութեան ծաղկելու և ընկնելու պատմութիւնքը, բայց Արացիք շատ յետ են մնացել այս ամենահարկաւոր առարկայից, որ է ազդի միակ և անզին զանձը, գլխաւոր պարծանքը և ազգութեան հիմքը: Նոքա չունին ստոյգ պատմութիւն և եղածներն էլ ժողոված են Հայոց, Յունաց, Հռովմայեցւոց, Պարսից և ուրիշ ազգերի պատմութիւններից, որոց հետ ունեցել են յարակցութիւնք կամ պատերազմով, կամ ծառայութեամբ և կամ ուրիշ գաշկնքով: Բայց Արաց պատմիչները աւելացրել են իրանցից զանազան առասպելներ, չունին ստոյգ ժամանակագրութիւն՝ որ կտրդացողը հասկանայ թէ, այս ինչ քաղաք կամ բերդ, ե՞րբ և ո՞վ է շինել, մինչև անգամ հոյակապ եկեղեցեաց մեծ մասը չունին արձանագրութիւնք, և այս պատճառաւ նրանց շինութեանց թւերը տալիս են հին գարերին: Արաց պատմութիւնը գրել է Ալիթանդ 6-դ թաղաւորը սկսեալ Ջրհեղեղից և աւարտում է մինչև Ալիթանդ 3-դ, այն է մինչև 1302 թիւը, որ կոչուում է «Բարթիս ցիսովը էբանի», և մնացողը լրացրել է նրա որդի Ալիուշը, բայց լի է առասպելներով, և որչափ հետեւեցայ զանեւ Արաստանի մէկ ստոյգ պատմութիւն հանդերձ ժամանակագրութեամբ, որ անշուշտ

հարկաւոր էր այս մեր ներկայ ստորագրութեանը թիֆլիզու, չկարացի ձեռք բերել, թէ ե՞րբ է հիմնարկած թիֆլիզ քաղաքը, թէպէտ շատ քրքրեցի վանազան պատմութիւններ՝ բայց ուզած տեղեկութիւն չգտայ, միմիայն Պաւլ Ա իշխուլաւցովն ստորագրութեան մէջ՝ որ տպւած է 1836 թւին, գրած է, թէ Ա ըրաստանի ժամանակաւոր կառավարիչները Պարսից ազգից շինում են բերդ քաղաքի հարաւային կողմը լեռ քարափի վրա, որի բարձրութիւնն է 80 սաժէն, և կոչւում է «Նարեկալայ», 379 թւին Փրիչական, Պարսից թագաւոր Շապուհ 2-ի ժամանակը. իսկ Ա ըրաց պատմութիւնը թիֆլիզու շինելը տալիս է Ա լախթանդ Գօրգասլան թագաւորին 455 թւին, այն է 76 տարի յետոյ քան զբերդի շինելը: Հայոց պատմութիւնը, որ աւելի ստոյգ է համարւած քան զմիւս ազգերի պատմութիւնքը, 455 թիւը տալիս է Ա զղզէն Ա ըրաց բղիշկին, զի թէ Ա լախթանդն էր եղած թագաւոր՝ որ նոյն թւին, ասում են թէ, շինեց և Մցխէթու եկեղեցին, Ա զղզէն չէր կարող մոցնել Ա ըրաստանի մէջ կրակապաշտութիւն, և իր կին Շուշանիկին այնպէս անուրողմ նահատակել քրիստոնեայ թագաւորի ժամանակ, որ պատահեցաւ 458 թւին, այլ Ա լախթանդի համար այսպէս է պատմում Փարբեցին, թէ «Ա լախթանդ անուշով մէկը սպանեց Ա զղզէնին 481 թւին և ինքը նստեցաւ թագաւոր նրա տեղը», այն է 102 տարի յետոյ քան զբերդի շինելը, ուրեմն հաւանական է ասել թէ Պարսիկները շինելով բերդը՝ բնակութիւն էլ կոցէին նրա հիւսիսային և արեւելեան կողմը, պատճառ որ, ինչպէս և այժմ երևում է միւնոյն շինութիւնը, բերդը քարափի վրայ ընկելով չունի տափարակ տեղ բնակութեան, բացի զօրքի պաշարեղենը և զէնքերի պահելու տեղեց, իսկ Ա լախթանդ թագաւորը ո՛չ թէ շինել է՝ այլ գոցէ մեծացրել է քաղաքը լցնելով բնակիչներով, և նրա որդի Դաշի փոխադրել է թագաւորական աթոռը Մծխէթից թիֆլիզ:

Թիֆլիզ քաղաքը լինելով աթոռ թագաւորութեան

Արաց շատ ու շատ աւերածութեանց տակ ընկաւ, բայց, ափսոս որ չկայ լրիւ պատմութիւն, այլ ժողովածու է զանազան պատմութիւններից, և այսչափ միայն կարողացայ զրտանել Թիֆլիզու տիրողները և քանդողները, որք են՝

626 Թւին Յունաց կայսր Հերակլ առաւ Թիֆլիզը :

855 Թւին Բուղայ ոստիկանն առաւ :

1068 Թւին Էլճուկ—տաճիկները տիրեցին :

1226 Թւին, Խորազմիդի և Պարսից Ջալալազին շահը աւերեց և քանդեց Թիֆլիզը և Սիօն մայր եկեղեցին :

1394 Թւին Լանկ—Թամուրը քարուքանդ արաւ :

1478 Թւին Ուզուն Հասան Պարսից թագաւորը :

1578 Թւին Ղարա Մուստաֆայ որ և Լալափաշա առաւ Թիֆլիզը Սիմոն թագաւորի ժամանակ :

1611 Թւին Շահարաս առաւ Թիֆլիզը Լաւարսափ թագաւորի ժամանակ :

1735 Թւին Նադիր շահը առաւ Թիֆլիզը :

1795 Թւին Մահմադ շահը, այն է Նիստախանը բոլորովին քանդեց և այրեց Հերակլ թագաւորի ժամանակ :

Տեսնելով Վիորդի 13-դ թագաւորն թէ չէ կարող անփնաս պահել իւր տէրութիւնը Օսմանցւոց, Պարսից և Լեզգերու արշաւանքներից՝ մտաւ Ռուսաց հզօր կառավարութեան պաշտպանութեան տակը, և նրա մահւանից յետոյ միացաւ Արաստանը Ռուսաստանի հետ 1801 թւին Յունվարի 18, Պաւլ կայսեր ժամանակ, իսկ Սեպտեմբերի 12 նոյն թիւ կայսր Եղէքսանդր Է. Պաւլովիչին երդւեցան ի հաւատարիմ հպատակութիւն, և այն օրից մինչև ցայսօր վայելում է Արաստանը խաղաղութիւն և ամենայն բարօրութիւն :

ԹԻՖԼԻՑ, ՎԱՂԱՐ

Թիֆլիզ անունը ստացել է տաք ջրերից, որ բղխում են արևելեան և հարաւային կողմի քարափներից : Թբիլիս,

վրացերէն կնշանակէ Զերմ, տաք : Հին քաղաքը շատ փոքր էր , և կարելի է աւելի ամրոց (բերդ) անւանել քան թէ քաղաք , ինչպէս սովորութիւն է , որ ամուր տեղերումը բերդեր են շինում" պատերազմի ժամանակ ամրանալու համար , և Թիֆլիզը , համարեա՝ թէ առաջին բերանն է Արաստանի , ուստի Պարսիկները , երբ տիրեցին Արաստանին , տեսնելով տեղի ամրութիւնը և յարմարութիւնը՝ շինեցին բարձր քարափի վրա բերդ , Սուր զեար հարաւային կողմը , 100 սաժէն լայնութեամբ , արեւելեան կողմիցը ունէր պարիսպ և բրդաջեր մինչև Սուր զեար , և արեւմտեան կողմիցն ևս Աթուղիկէ եկեղեցւոյ պատի կըշտով և թուրքի մէյդանով մինչև Սուրը , որոց քանգւած նշանները այժմ էլ կան , իսկ հիւսիսային կողմից է Սուր զեար , ուր ջուրը միատեղ հաւաքւած է գետում՝ ձորի մէջ , և որովհետեւ բերդումը ջուր չկայ՝ որ պատերազմի ժամանակ զործածեն , ուստի բերդի միջեցը ջրգողի ճանապարհ են շինել քարուկրէ թաղով մինչև գետը , որի բերանը բացւած է զաաբխանի տակը մէջտի մօտ , և այժմն էլ երևում է :

Հին բերդից փոքր ինչ հեռի Բեդիսհեմու եկեղեցւոյ մօտ կայ մէկ զմբէթ , որ աւանդութեամբ ասում են թէ կռքատուն է կամ կրակատուն , և այժմն էլ նոյնութեամբ կայ , իմ կարծիքով , աւելի հաւանական է թէ սրբուհին Շուշանիկ , այս հին բերդումն ընի բռնւած և այն կրակատունը Ազգէնի շնածը լինի Շուշանիկի պաածառով , որ երկրպագութիւն տայ կրակին , և ո՛չ թէ Սէտէխը , ուր այն ժամանակ ոչինչ շինութիւն չէ ելած , և ո՛չ թէ բնակութիւն նրա շրջակայքումը : Իսկ երբ Ալիթանդ Գօրգատլան նստեցաւ թագաւոր 481 թւին , աւելի ամրացնելու համար լըրուց բնակիչներով պարսպի արեւմտեան կողմը , որ կոչվում է նոյնպէս հին քաղաք , երկայնութիւնը կլինի մէկ վերստ , և սահմաններն են՝ արեւելեան կողմից դաբախանայ տափեալ խրամը կամ ձորը , բերդի պարսպին կգած . արեւմտից

և հիւսիսից մեծ փոս մինչեւ գետը, որ այժմ ևս կայ և թաղով ծածկւած է և սօսողակի ջուրը անցնում է նրա միջով, և հարաւից նարիդալի բերդը, որի կից 1576 թւին, երբ Ալափաշայն յաղթեց և քշեց Սիմոն խանին շինեց նոր պարիսպ, որի վերջին ծայրը կոչւում է Շահի թախտ, և թէ ո՞ր շահն է նստել այն տեղ, չէ իմացվում. ուր կայ 20 սաժէն տափարակ տեղ, և Ուսաքը շինեցին աստղադիտանոց իսկ այժմ քանդւած է: Եւ արեւմտեան կողմից դէպի հիւսիս մինչեւ Աուր գետը, այսինքն Մուխրանպարենեց տունը, պարսպապատ արաւ բրջերով: Այս հին և նոր բերդերը գետերաւ Արմաշով կուսակալը քանդել տւաւ, և շինեցին Մէտէի քարափի վրա նոր բերդ: Քաղաքը ունէր հինգ դուռն՝ 1, դէպ ի հարաւ, ուր է թաղաւորական այգին, (ДОТНИЧЕСКІЙ САДЪ) և ասվում է Պանջուդուռն, ըստ որում Պանջու քարվանը էն կողմից ներս կգար, — 2, դէպ ի արեւելք բաղանիսների կամուրջի գլխին, և կոչվում էր Արեւանու դուռն, այս տեղից էլ Արեւանու քարվանն էր ներս գալիս, և դռան կրշախն էր մաքսատունը, (ռախտարխանէն, տամօժնեայ). 3-դ և 4-դ դէպ ի արեւմուտ, մէկն Ջկրաշէն եկեղեցու մեծ քուշի գլխին, Ջէյդլենց և Տէր Ասատուրովենց տներու մէջ տեղը, և ասվում էր Ծաւկիսու դուռն, իսկ միւսը Աթանգլի Աուկուջանեանցի տանը մօտ, և կոչւում էր Պեղուժի դուռն, — և 5-դ դէպ ի հիւսիս ջրի միւս կողմն Մէտէի և Ղիպինեց քարավանատարայի մէջ տեղը, որի անունն էր Հալվաբարու դուռն: Պաներն էին երկաթէ, և երեկոյեանները կփակէին, որոց բանալիքները կապհէր քաղաքապետը, որ Մէլեք էր կոչւում:

Քաղաքի դուռթիւնն է բարձր և հարթ հաւասար, տեղ դար ու փոս, հին քաղաքը, որ կոչում է բերդի թաղ և քարափի թաղ, շատ անձեւն շինութիւնները, ըստ որում բերդի տակը, քարափի լանջի (դօշի) վրա են շինւած, և այն, ցխէշէնք, — տեղ տեղ գետնից փորած տներ էլ կան, շա-

տերը լուսամուտներ չունին, այլ կտուրի վրա հերթ բացա-
րած, և շատերն էլ լուսամուտներ ունին, բայց շատ մանր
մանր, գոները ցածր, որ մարդ ներս մտնելիս երկուտըկում
է, բռնաբար չունին շատերը, այլ օրթածնախ, հարուստ-
ները ունեցել են մեծ մեծ դարպասներ քարուկրեայ սար-
գափներով, և այժմ ևս տեղ տեղ դառնվում են, քուչէքը
նեղ են, այնպիսի քուչէք կան, որ մէկ մարդ հազիւ կարող
է անցիկնալ, այնպիսի տեղեր էլ կան, որ մէկի տան կտուրը
մուսի սրահն է, և այս՝ տեղի նեղութեան պատճառաւն է,
որ մէկըմէկու վրայ տաճ շինւած է, վասն որոյ մեծ մասը,
տեղը քարափ ընկելով, չունին արտաքնոց, ուստի անցուղարձը
է մուռտառ և աղբոտ, և մինչև այսօր էլ այնպէս է, թէ-
պէտ մի քանիսը նոր շինութիւնք են արել և ոմանք էլ շի-
նումեն նոր տներ, և մէկին կէս աւելի է ծախս ընում, բայց
քուչէքը աղտոտ են, և ջրի համար մեծ նեղութիւն են
քաշում:

Մտիկ տալով քաղաքի դար ու փոս դրութեանը պիտի
ասենք թէ, օգը վատ կլինի, և ընդ հակառակն է մաքուր
և առողջարար, շատ է օգնում օդի խտակութեանը Արւր
գետը, որ քաղաքի միջովն անց է կենում, և հիւսիսային քա-
միքը՝ որ փչում են Աովկասի սարերից:

1801 թւին Ալքաստանը միանալով Ռուսաստանի հետ,
կուսակալները իրանց բնակութեան տեղ ընտրեցին Թիֆլիզը
այն օրից սկսան անել նորնոր շինութիւններ եւրոպական ձե-
ւերով, և նորոգել 1795 թւին քանդւած և այրւած քաղա-
քը, և խաղաղութիւնը օրէ ցօր հաստատւելով՝ ամենայն
մարդ առանց ահ ու դողի թշնամիքներից, արձակ համար-
ձակ իրա դորձքին է պարապում, և քաղաքը հետ զհետէ
լրեցաւ բնակիչներով, ու նրա շրջակայքումը շինեցին տներ
և եկեղեցիք, թէպէն ամենայն կուսակալ ջանք էր անում
քաղաքը մեծացնելու և պայծառացնելու, և օրէ ցօր յառա-
ջանում էր այդ նպատակը, սակայն, երբ 1844 թւին Ալք-

րաստանի կուսակալութիւնը փոխւեցաւ Առկաւսեան փոխարքայութիւն, և առաջին Փոխարքայ կարգւեցաւ աշխարհաշէն անձն Վենետիկ—Ֆէլզմարշալ կնեալ Միխայիլ Սիմոնովիչ Ալօրսնցովն, իւր այս մեծ պաշտօնի հետ սկսաւ հոգս անել Թիֆլիզու պայծառութեան համար, վասն որոյ սահմանեց առանձին ժողով բարեշինութեան քաղաքի շրջակայքին, և երեք կողմը որ մեծ մասամբ դատարկ էր և բնակիչները նեղութիւն էին կրում աներու մասին, ամենքին էլ իրանց ուղածին չափ լայնարձակ տեղեր տաւ նոր ձևակերպութեամբ, և թագաւորական գանձարանից ժամանակաւոր դրամական օգնութիւն արքունի շահով, ինքն ևս միշտ միտիկ էր տալիս նոր շինութեանցը: Եւ այսպէս Թիֆլիզը պայծառացաւ և բազմացաւ առաջինից չորս անգամ աւելի: Հիմա սկսեց զրել նրա միջի բաները:

Հարունակեցի:

«Առունկ,, օրազրի № 10, 11 և 12: 1865 թւի կարգացինք Պ, Ստեփանէի (Ստեփանեանի) դատողութիւնը մեր «Վարուն,, ամսազրի և պ. Տէր Աղէքսանդրեանցի «Առաւական կապէթի,, վերայ. սրամով ցոյց է տալի իւր ներքին կրքերի խռովութիւնը, և սկսում է գովել իրա զլուխը՝ իբրեւ մէկ ուսումնական: Որին ոչինչ պատասխան չենք տալիս մեր Փրկչի քաղցր հրամանը պահելով (Մատե. 39), որովհետեւ արդէն Պ. Ստեփանէն՝ իւր զրշով յայտնի է ամենքին: Բայց ինչ որ կվերաբերի նորա հայկաբանութիւնը զանց չենք առնի քննելու:

Հրատարակիչ Ստեփանոս աւագ քահանայ Մանգլինեանց:

Дозволено цензурою. Тифлисъ 21-го Марта 1866. г.

ի Տպարանի Ղլխաւոր Առաւարտութեան

Փոխարքային Առկաւսու:

1) “Գարուն,, ամսագիրն դուրս զալով ամիսը մի անդամ կպարունակէ իւր մէջ հոգևորական առարկայք՝ պատմութիւն քրիստոնէութեան և Եկեղեցւոյ, ճառեր և քարոզներ :

2) Բժմաններ, զրոյցներ, համառօտ նկարագրութիւնք, տեղագրութիւնք, զրամէք և ոտանաւորներ :

3) Տեսութիւն մատենագրութեան : Արան կվերաբերի կըրիտիքական քննութիւն հայերէն տպած գրքերի, և պէտադօգիական յօդւածներ :

4) Տնական տարեգրութիւն—ներքին կեցութիւն Հայոց, և Ֆէլէտոն :

Ցանկացողք ստանալ այս ամսագիրը կարող են զիմել հրատարակողին — Въ Редакцію Армянскаго журнала „ВЕСНА“ въ Тифлисѣ, въ домѣ Протоіерея Манденянцѣ.

Ամսագիրը կբաղկանայ չորս կամենդարնի թերթից, այն է 64 երեսից, և 12 տետրակների զինն է 6 մանէթ՝ թէ թիֆլիզում և թէ ուրիշ քաղաքներ ուղարկելով :

